

Politické a kulturní souvislosti

■ Počátky normalizace

Reformní komunisté spojovali s nástupem Gustáva Husáka do funkce prvního tajemníka komunistické strany v roce 1969 naději na alespoň částečné udržení výsledků demokratizačního procesu, ale brzy se přesvědčili o svém omylu. Záhy po Husákově inauguraci následovaly výrazné personální změny v celém stranickém vedení, ve federální vládě i ve vládách národních. Zasedání Ústředního výboru KSČ, konané 29.–30. května 1969, potvrdilo odklon od reformního socialismu a fakticky schválilo program restaurace totalitní moci. Základní pojistkou stability režimu se stala smlouva o „dočasném pobytu sovětských vojsk“ na území Československé socialistické republiky, schválená parlamentem již v říjnu 1968. Nastupoval tak proces, jehož cílem bylo podřídít společnost nové stranické linii, „vymazat“ z jejího vědomí vzpomínky na demokratizační tendence šedesátých let a konformovat, případně izolovat ty, kteří se nechtěli nové situaci přizpůsobit. Pro tento proces se začal užívat pojem normalizace, který se paradoxně ujal jako metaforické negativní označení pro společenskou realitu Československa let sedmdesátých a osmdesátých.

Oficiální stranická rétorika se zpočátku měnila jen pozvolna. Denní tisk, rozhlas a televize, nad nimiž získalo nové komunistické vedení téměř okamžitou kontrolu, se sice formálně odvolávaly na ideály ledna 1968, nicméně vývoj v jarních a podzimních měsících předchozího roku prohlašovaly za nežádoucí a intervenci vojsk pěti států Varšavské smlouvy začaly označovat jako internacionální pomoc. Zásady polednové politiky se tak rychle rozplývaly. Nová politická moc opustila ekonomickou reformu spjatou s jménem Oty Šika a mimořádný XIV. sjezd KSČ prohlásila již dříve (v důsledku sovětského tlaku a na základě iniciativy slovenských komunistů) za neplatný. Demokratizační proces na sklonku jara 1969 skončil. Už počátkem léta denní tisk zostřil tón a zahájil denunciační výpady proti osobnostem, které se v tomto procesu angažovaly. Zároveň se formou skandalizace snažil změnit interpretaci stěžejních událostí předešlého roku.

Většina obyvatel s proměnou politické situace nesouhlasila. Své názory však dávaly veřejně najevo stále méně početné skupiny – zejména studenti, vědci, umělci a humanitní inteligence. *Koordináční výbor tvůrčích svazů*, který

ZPRÁVA Z PLENÁRNÍHO ZASEDÁNÍ ÚSTŘEDNÍHO VYBORU KSČ

Proletáři všech zemí, spojte se!

RUDÉ PŘÁVO

ORGÁN ÚSTŘEDNÍHO VYBORU KOMUNISTICKÉ STRANY ČESKOSLOVENSKA

V PRAZE, 18. BŘEZNA 1969 | ČÍSLO 50 — KODICE 49 (PRAHA) | CENA 1 Kč

A. Dubček požádal o uvolnění z funkce Ústřední výbor zvolil soudruha dr. G. Husáka prvním tajemníkem ÚV KSČ • President L. Svoboda: Situace vyžaduje energické jednání a důsledného organizátora

Hlavní úkol: Vyvést naši společnost z krizového stavu SPLNÍME VELKÉ MYŠLENKY LEDNA

Projev soudruha dr. GUSTÁVA HUSÁKA

Provolání ústředního výboru KSČ

(The rest of the page contains detailed text from the newspaper clipping, including the main article and the speech by Gustav Husák. The text is partially obscured by the image of Husák.)

se naposledy sešel 22. května 1969, se nadále hlásil k demokratizačnímu úsilí a protestoval proti silicím omezování svobodného projevu. Ve svém manifestu zdůraznil význam kultury pro život národa a vyzdvihl nutnost svobody jako podmínky umělecké tvorby i šíření kulturních hodnot. Další účasti na veřejném životě se však zřekl. I nově ustavený SVAZ ČESKÝCH SPISOVATELŮ se vzdal nároku hovořit k záležitostem veřejného zájmu a svou pozornost zaměřil k obhajobě umění nezávislého na politických ideologických.

Mezi obyvateli se šířily strach, deprese a rezignace. Nedávný entuziasmus se vytratil. Masové protesty, které ustaly na sklonku března 1969, opět propukly v souvislosti s prvním výročím okupace Československa vojsky pěti států Varšavské smlouvy. Proti případným projevům vzdoru zahájil režim s předstihem ostrou demagogickou kampaň v denním tisku, rozhlasu a televizi, spontánní demonstrace se přesto uskutečnily ve všech větších městech. Politická moc vyslala do ulic příslušníky bezpečnostních složek, armády i Lidových milicí, k zastrašení demonstrantů, zvláště v Praze, byly užity též obrněné transportéry. V hlavním městě, v Brně a Liberci přerostly demonstrace ve střety nespokojených obyvatel, zejména mládeže, s příslušníky Lidových milicí a bezpečnosti a vyžádaly si lidské životy a řadu zraněných. Několik tisíc demonstrantů bylo zadrženo a následně vystaveno ponižování a bití. Média ozbrojený zásah a represe nikterak nezpochybňovala, naopak je zdůvodňovala a obhajovala. Vláda a státní orgány označily veřejně manifestovaný nesouhlas s oficiálním politickým kurzem za projevy anarchismu a „pravického oportunismu“. Bouřlivých událostí při prvním výročí sovětské okupace využil Husákův režim téměř okamžitě k upevnění svých pozic a k potlačení opozice. Federální shromáždění přijalo zákonná ustanovení proti případným projevům vzdoru,

Ústřední výbor KSČ zrušil v září 1969 svá „protisovětská“ usnesení z července a srpna 1968 a z komunistické strany vyloučil významné představitele reformní linie, čímž fakticky zahájil sérii systematických politických čistek. Téměř současně se uzavřely i hranice směrem na Západ, takže výjezdy československých občanů po krátké možnosti relativně svobodného cestování fakticky skončily a na dvě desetiletí se ocitly pod pečlivým dozorem ministerstva vnitra.

Od srpna 1968 do počátku sedmdesátých let Československo opustily nebo se z ciziny nevrátily desetitisíce lidí, mezi nimi například čtyřicet učitelů Karlovy univerzity (z toho sedmnáct z Filozofické fakulty), ale také mnozí spisovatelé (mj. Arnošt Lustig, Josef Škvorecký, Jan Beneš, Ludvík Aškenazy, Věra Linhartová, Antonín Brousek, Josef Jedlička, Karel Michal, Milan Nápravník, Ivan Diviš, Ivo Fleischmann, Petr Král, A. J. Liehm, Vratislav Blažek, písničkář Karel Kryl, později též Milan Kundera a Ota Filip) i někteří literární vědci (Eduard Goldstücker, Mojmír Grygar, František Svejkský aj.).

Všechny tyto události postupně uvrhly československou společnost do stavu apatie a deziluze. Počátek odvratu většiny obyvatel od politických záležitostí a jejich uzavírání se do ulity privátních a drobných životních jistot tkvěl právě v tomto období. Nicméně už v této době se začala utvářet skupina lidí, kteří odmítali takovýto životní postoj přijmout. V souvislosti s prvním výročím

Václavské náměstí při prvním výročí srpnové okupace

srpnové intervence zaslala skupina deseti občanů federální i české komoře parlamentu, federální a české vládě i Ústřednímu výboru KSČ manifest *Deset bodů* (ze spisovatelů jej podepsali Václav Havel a Ludvík Vaculík). Signatáři sice akceptovali Akční program KSČ, avšak odmítli sovětský model socialismu a princip vedoucí úlohy komunistické strany. Podtrhli význam lidských práv a dožadovali se ratifikace dohod o občanských, hospodářských, sociálních a kulturních právech v duchu příslušné charty OSN. Zároveň se vzdávali všech politických prostředků k prosazení svých požadavků a kladli důraz na praktické skutky nepolitické povahy, jimiž občan může prosazovat svá práva a svou životní filozofii. Ani tato výzva, jež formulovala zárodky „nepolitické politiky“ disentu sedmdesátých let, nevyvolala větší společenskou odezvu. Politická moc uvalila na některé signatáře vyšetřovací vazbu a komunisty podepsané pod Deseti body vyloučila ze strany. Zatčení však byli po několika měsících propuštěni na svobodu, aniž se konal soudní proces. Ten naopak neminul radikální studenty, kteří odmítali pasivní postoj vůči existujícímu režimu.

Představitelé KSČ usilovali všemi prostředky o proměnu veřejného mínění. Především je znepokojoval kulturní tisk, v němž navzdory cenzurním a dalším omezujícím zásahům pokračovaly diskuse o problémech veřejného a zvláště uměleckého života.

Znovu tak byla obnovena cenzura, a to již v září 1968 vznikem *Úřadu pro tisk a informace* (od roku 1969 *Český*, v roce 1981 i *Federální úřad pro tisk a informace*, ČÚTI, FÚTI). Jeho úkolem bylo udělovat časopisům za otištění „nevhodných“ statí důtky a peněžní pokuty, po nichž mohl přijít i příkaz „dočasně“ ukončit vydávání periodika. Oproti předchozí formě předběžného dozoru, který prováděli k tomu určení cenzoři zvenku, nyní za případné problémy zodpovídali sami vydavatelé, šéfredaktoři a redaktoři. To přirozeně posílilo roli autocenzury a spoluurčilo nevýrazný profil tištěných médií v následných dvou desetiletích.

Důsledkem této cenzorské praxe bylo i to, že během roku 1969 byla zastavena většina časopisů vydávaných Svazem československých (resp. českých) spisovatelů (→ s. 73, odd. *Literární časopisy*). Široké spektrum kulturních periodik nahradil kulturně-politický týdeník *Tvorba*, založený v létě 1969, který se již svým názvem hlásil k tradici komunistického časopisu z třicátých a padesátých let a který byl plně pod kontrolou stranického vedení. Bojovně laděný stranický týdeník *Tribuna* se soustředil více na oblast veřejného života, avšak nejednou komentoval i dění na kulturní scéně.

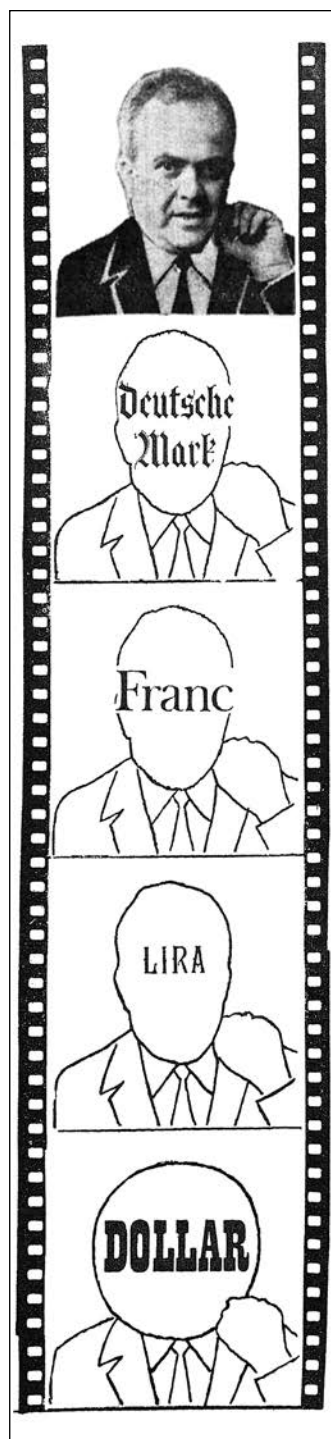
Kampaň v denním tisku proti emblematickým osobnostem Pražského jara a organizacím, jež se na reformní politice podílely, předznamenávala následná represivní opatření. Stranické vedení vnímalo jako nebezpečí především tvůrčí svazy, které v předešlých letech získaly vysoký společenský respekt i kredit, proto zákazy směřovaly v počátcích normalizace právě proti nim. Výsledky byly očividné: *Koordinační výbor tvůrčích svazů* ukončil svou činnost,

Svaz novinářů byl prostřednictvím zákulisních intrik a zastrašování rekonstituován a *Svaz filmových a televizních pracovníků* byl přímo vyloučen z Národní fronty, čímž ztratil legalitu. Vůči ostatním tvůrčím organizacím uplatňovala politická moc především ekonomický tlak a současně podporovala vytváření nových svazových vedení, která by jednoznačně naplňovala oficiální stranickou linii.

Za nejsložitější považovali komunističtí ideologové a propagandisté situaci ve spisovatelské organizaci, v níž spatřovali hlavního inspirátora a organizátora reformních snah v roce 1968. Uvědomovali si, že se spisovatelský svaz během šedesátých let fakticky vymanol z politického područí a byl společností vnímán jako mravní autorita. Nový SVAZ ČESKÝCH SPISOVATELŮ, ustavený v rámci federalizace původní jednotné československé organizace v červnu 1969, se konstituoval jako nezávislá dobrovolná organizace sdružující spisovatele, kteří tvořili v Československu či působili v zahraničí, kde svá díla psali českým jazykem. Nadále hodlal hájit práva dříve umlčovaných a proskribovaných umělců i těch, kteří po roce 1948 i v pozdějším období opustili rodnou zemi. Stanovy českého Svazu však nebyly (na rozdíl od Svazu slovenských spisovatelů) státními orgány schváleny a stejný osud potkal i pozměněný návrh. Žádost českého Svazu uspořádat konferenci, která by zvolila novou reprezentaci, byla rovněž zamítnuta. Jaroslav Seifert jako předseda Svazu českých spisovatelů marně usiloval o řešení bezprecedentní situace s nejvyššími vládními a stranickými představiteli, jedinou odezvou byla administrativní opatření.

V listopadu 1969 odňalo ministerstvo kultury spisovatelskému svazu právo vyřizovat pasovou agendu jeho členů a na přelomu let

Karikatura na A. J. Liehma k medailonu z denunciačního seriálu *Tvorby* věnovaného osobnostem Pražského jara

1969–70 mu znemožnilo samostatný styk se zahraničím a omezilo jeho právo disponovat domovy spisovatelů. Svaz nesměl ani rozšiřovat periodické bulletiny, které vydával pro vnitřní potřebu, takže nemohl účinně informovat své členy o literárním a svazovém dění. V březnu 1970 následoval další úder. Ministerstvo kultury odebralo Svazu právo vydávat neperiodické publikace i povolení zřizovat vydavatelský podnik s odůvodněním, že činnost organizace není v souladu s kulturní politikou státu. Tím spisovatelé ztratili nakladatelství *Československý spisovatel*, jež vydávalo většinu soudobé české beletrie a které bylo též ekonomickým základem spisovatelského Svazu. Jeho vedení dalo sice vypracovat právní vyjádření k represivnímu postupu ministerstva kultury a proti oktrojovaným opatřením protestovalo, avšak veškeré odvolání a námitky postrádaly naději na úspěch. Dne 1. dubna 1970 bylo nakladatelství *Československý spisovatel* spisovatelskému svazu odebráno. Za odňatý majetek byly sice Svazu přiznány finanční náhrady, ale zároveň mu byl obstaven bankovní účet, uvolněný až koncem roku 1989. Spisovatelské organizaci tak byla znemožněna jakákoli činnost.

Svaz českých (resp. československých) spisovatelů dle soudobých státních orgánů právně zanikl a všichni jeho zaměstnanci obdrželi výpověď. Značná část spisovatelů, kteří pracovali jako redaktoři literárních revuí vydávaných Svazem, však ztratila zaměstnání už během roku 1969. *Český literární fond*, jenž uděloval spisovatelům stipendia na tvorbu původních textů či překladů, poskytl některým z nich finanční podporu a příspěvek na sociální zabezpečení. Několik tvůrců vykazovalo jako příjem honoráře z knih vydávaných v zahraničí, jež v důsledku dramatických politických událostí projevovalo o českou a slovenskou literaturu zvýšený zájem. Přední stoupenci demokratizačního procesu nemohli nalézt odpovídající zaměstnání.

Represe vůči spisovatelskému svazu doprovázely další administrativní zásahy. Do distribuce se nedostaly některé již vytištěné tituly režimu nepohodlných autorů (například Hrabalův soubor *Poupata*, kniha filozofa Jana Patočky *O smysl dneška*, avšak stranické špičky projednávaly i stažení překladových prací, jako byl Fitzgeraldův *Velký Gatsby*, přeložený Lubomírem Dorůžkou, a Hemingwayův román *Komu zvoní hrana s redakční participací Josefa Škvoreckého*). Zásahy směřovaly rovněž proti umělcům v jiných tvůrčích oblastech. Z prodejen zmizely gramofonové desky interpretů, kterým nebylo povoleno veřejně vystupovat (mimo jiné písničkáře Karla Kryla či populární zpěvačky Marty Kubišové), uvedení v kinech se nedočkaly filmy natočené na přelomu let 1969–70 (Ucho režiséra Karla Kachyni podle scénáře Jana Procházky, Hrabalovi *Skřivánci na niti v režijním pojetí Jiřího Menzla*). Změnami procházely ediční plány centrálních a posléze i regionálních nakladatelství.

Komunističtí předáci a ideologové se nespokojovali pouze s represí, nýbrž se rozličnými způsoby snažili získat pro své cíle umělce, kteří se výrazněji neangažovali v demokratizačním procesu. S jejich pomocí hodlali ustavit

nová vedení tvůrčích svazů. Obdobná praxe panovala i ve sféře společenských věd na univerzitních pracovištích a v Československé akademii věd. Podpora strany však byla zvláště mezi umělci a spisovateli mizivá. Už v listopadu 1969 svolal ministr kultury Miloslav Brůžek poradu kulturních pracovníků, na níž byla přijata výzva ke spolupráci s normalizačním režimem. S počátkem roku 1970 začali straníční ideologové oslovovat umělce stojící mimo tvůrčí svazy a při ministerstvu kultury byly zakládány umělecké rady. Přesto se pro podporu normalizace podařilo získat jen malou část tvůrců. Bylo tomu i proto, že stranické vedení vnímalo kulturní obec především jako opoziční sílu, která se významně podílela na zrodu Pražského jara a získala mimořádný vliv ve veřejném životě. Komunističtí představitelé se tak již od roku 1969 snažili narušit její integritu, rozložit strukturu uměleckých svazů a zlomit jednotlivce, třeba i za cenu destrukce kulturní scény. Konstituování nových uměleckých svazů, jež by vycházely vstříc představám normalizačního režimu, však ještě nebylo na pořadu dne.

Svůj postup komunistické vedení potvrdilo na sklonku roku 1970 instruktažním textem, nazvaným *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ* (1971). V něm odsoudilo nejen Pražské jaro, ale i jakékoli budoucí pokusy o reformu systému. Tento ze stranického hlediska závazný výklad zůstal v platnosti až do závěru roku 1989. Stal se také nástrojem, oficiálním výkladem událostí, jehož prostřednictvím politická moc zkoumala loajalitu občanů.

Po odstranění čelných reformátorů z veřejného života se politická reprezentace rozhodla „očistit“ celou společnost, což v prvním kroku znamenalo zbavit samu komunistickou stranu všech „nepřátelských, revizionistických a pravicových živlů“.

Prostřednictvím pohovorů, jež se uskutečnily v rámci organizované a se sovětským vedením již dříve projednané výměny členských legitimací všech příslušníků KSČ, se komunistická strana zbavila přibližně půl milionu svých členů. Tzv. prověřkové komise obdržely instrukce vylučovat osoby, které se v letech 1968–69 výrazně exponovaly pro myšlenky demokratizačního procesu a jež nesouhlasily se sovětskou intervencí a normalizační politikou. Vyloučení bylo přitom chápáno jako těžší postih než zrušení členství (tzv. vyškrtnutí), jež se uplatňovalo v případě lidí pokládaných spíše za „svedené“ či „politicky vlašné“. Vylučovány a vyškrťvány přitom byly i osoby, které již dříve ze strany vystoupily na protest proti okupaci či politice Husákovy vedení. Zatímco vyloučení byli zpravidla existenčně postižení, nemohli se věnovat své profesi a nalézali uplatnění v dělnických či špatně placených zaměstnáních, vyškrtnutí obvykle na původních pracovištích setrvali, ovšem v druhořadém postavení a bez naděje na kariérní vzestup. Obě kategorie komunistická moc permanentně kontrolovala prostřednictvím kádrových oddělení a především Státní bezpečnosti, která se zaměřila zvláště na sledování osob zařazených mezi „nepřátele socialismu“. Prověrky přitom dopadly tíživěji na českou složku komunistické strany,

zatímco na Slovensku nedosáhly represe, vzhledem k poněkud odlišnému vývoji, soustředěnému především na prosazení federativního uspořádání státu, srovnatelného stupně. Výrazné početní oslabení Komunistické strany Československa mělo být kompenzováno její vnitřní pevností a postupným přijímáním nových členů, v jejichž případě se nehledělo příliš na politické smýšlení a přesvědčení, nýbrž především na loajalitu a poslušnost.

Prověrkami, při nichž museli více či méně zřetelně vyjádřit svůj pozitivní vztah k novému státnímu a stranickému vedení a k Poučení z krizového vývoje, prošli i nestraníci rozmanitých státních, společenských a kulturních organizací. Tato opatření, uskutečněná v letech 1970–71, postihla prakticky polovinu inteligence, umělců a kulturních pracovníků. Například Karlovu univerzitu muselo v této době opustit devadesát dva odborníků (z toho padesát pět z Filozofické fakulty), čtyřicet jedna profesorů bylo navíc penzionováno s poukazem na jejich věk, mezi nimi též Václav Černý a estetik Mirko Novák.

Důležité bylo, že se v krátké době podařilo zastrašit i mladou generaci, která aktivně vystupovala po celou druhou polovinu šedesátých let. *Socialistický svaz mládeže* (SSM), ustavený v listopadu 1970 a prosazující linii ÚV KSČ, se stal záhy masovou organizací, podchycující zprvu středoškoláky, avšak v průběhu několika let získal kontrolu i nad vysokoškolskými studenty. Jeho masovost se ovšem zákonitě pozvolna měnila v pouhé formální členství (do SSM se paradoxně příliš nehrnula dělnická mládež, která s členskou legitimací nespojovala vyhlídky na další studium či profesní uplatnění).

Normalizační komunistický režim během relativně krátkého období minimalizoval občanská práva. Nesmělý odpor společnosti na počátku sedmdesátých let utlumily soudní procesy s těmi, kteří měli „podvracet republiku“ a socialistické zřízení. Zároveň se vytvořila úzká skupina privilegovaných, která si vzhledem ke svému postavení mohla vykládat právo podle svých představ, často vyloženě účelově. Na druhém pólu spektra československé společnosti se nacházela vrstva občanů nejvíce postižených normalizačním režimem, případně těch, kteří se dobrovolně rozhodli postavit se proti němu. Toto opoziční hnutí se omezovalo na velmi malou skupinu. Rodilo se v okruhu občansky i existenčně diskriminovaných intelektuálů a někdejších komunistických reformistů. Účastnili se ho především publicisté, vědci, umělci, ale také někteří příslušníci technické inteligence a část někdejších vysokoškolských studentů, kteří se exponovali v obrodném hnutí. Svou specifickou činnost v rámci opozice sehrála i skupina undergroundu, která se silně vymezovala vůči vládnoucímu establishmentu a tvořila vlastní, na okolí často nezávislé kulturní akce.

Mezi dvěma krajními póly stála nehomogenní, agresivní propagandou i čistkami zastrašená masa obyvatel, kteří se sice s totalitní mocí neztotožňovali, ale nebyli schopni veřejného odporu. Potvrdil to i znovu opakovaný (tentokrát jako řádný) XIV. sjezd KSČ, konaný ve dnech 25.–29. května 1971, a volby do

národních a federálních zastupitelských orgánů, v nichž jednotná kandidátka Národní fronty obdržela dle oficiálních výkazů více než 99 % hlasů apatických občanů. Restituce totalitní komunistické moci tak byla dokončena.

■ „Pravidla hry“ znormalizované československé společnosti

Takzvaná normalizace zasáhla celou československou společnost. Komunistický režim prostřednictvím médií neustále přesvědčoval občany, že status quo nastolený na počátku sedmdesátých let je trvalý a že mantinely, v nichž se mají pohybovat, jsou jednou provždy dány. Vytvářel tak atmosféru bezčasí, rytmičovanou pouze sledem pravidelných oficialit (výročí a svátky, zasedání ÚV KSČ, sjezdy organizací Národní fronty) vydávaných za události, jejichž ritualizovaný průběh byl ovšem natolik stereotypní, že téměř nikoho nezajímaly. O získání otevřené podpory znovuupevněná státní moc ani neusilovala, spíše jí přicházelo vhod, že většina obyvatel na politický život rezignovala. Důležité ale pro ni bylo pokusit se z obecného povědomí vytěsnit vzpomínku na existenci nepohodlných lidí, včetně umělců a tvůrců.

Vládnoucí režim uzavřel s obyvatelstvem jakousi tichou smlouvu. Za pasivní loajalitu nabídl lidem určitý životní standard, který se v prvních normalizačních letech dokonce zvyšoval a svou úroveň si uchoval až do zjevných hospodářských potíží, neklamně se hlásících od roku 1977. Od té doby již politici a propagandisté nehovořili o zvyšování, nýbrž jen o udržování životní úrovně. Soustředění na privátní sféru a uspokojování materiálních potřeb umožňovalo mnoha lidem uniknout od neradostné skutečnosti a věnovat se osobním zájmům.

Po opuštění ekonomické reformy se vláda vrátila k principům centralizovaného plánovaného hospodářství a systému pětiletok. Ekonomika obdržela do značné míry umělé impulzy (systém dotací), takže zpočátku zajistila růst peněžních příjmů a také výraznější (ač zdaleka ne uspokojivou) podporu důchodců, a především mladých rodin s dětmi. Jako běžný způsob trávení volného času (k zavedení pětidenního pracovního týdne došlo v letech 1968–69) se rozmohlo chataření a chalupaření.

V důsledku čistek a emigrace statisíců lidí do zahraničí (jen v letech 1968–69 opustilo Československo 245 000 osob, v letech 1972–89 pak více než 50 000 osob) se otevřel kariérní postup mladým, politicky nezatíženým pracovníkům, z nichž část se stala oporou totalitního režimu a rozmnožila oslabené stranické řady. Ty se početně přiblížily úrovni roku 1969 až na úplném sklonku komunistické vlády. Liknavost, pomalost a nevykonnost veřejné správy dokázal přemoci jen tlak z nejvyšších míst, častěji ale systém korupce a vzájemných protislužeb, prorůstající celou společností.

Mezi poměrně úzkou vrstvou těch, kteří se na stabilizaci režimu aktivně podíleli, udržovali jej v chodu a těšili se značným výsadám, a vrstvou perzekvovaných, se pohybovala široká masa občanů, později trefně nazvaná šedá zóna, přizpůsobující svůj životní rytmus totalitním podmínkám, s nimiž se vnitřně neztotožnila.

Hodnotová orientace společnosti se v porovnání s předchozím desetiletím posunula. Nastala éra konzumního socialismu, jenž se měl ve své spotřební rovině přiblížit životu na Západě, a obzor značné části obyvatel určovala televize.

Lidé hledali klid a uspokojení také v úzkých přátelských a profesních komunitách. Nemožnost zasahovat do veřejného života si kompenzovali alespoň hledáním skrytých významů, ať již skutečných, či domnělých, ve veřejném a kulturním dění. Bránit se pokrytecké realitě, jejíž hranice určovala politická moc, bylo možné jen využíváním a modifikací principů hry, kterou režim občanům vnucoval, nebo její omezující ironizací.

■ Fungování literatury v oficiální sféře

Pravidla pro působení v literární sféře vznikala v mimoliterární oblasti, tedy ve vedení strany a státu. Bezprostřední vliv na jejich podobu a praktické používání měl Miroslav Müller, funkcionář, který od jara roku 1972 zastával z hlediska ideologického řízení uměleckých organizací a jejich činností rozhodující postavení vedoucího oddělení kultury ÚV KSČ a jako spisovatel publikoval pod pseudonymem Miroslav Kapek.

Poněvadž normalizační režim spatřoval ve spisovatelské obci a ve spisovatelských organizacích opoziční sílu, podmiňoval možnost jednotlivce působit v oficiálně vymezeném prostoru politickými postoji a hledal nástroje, jak tyto postoje kontrolovat. Už na sklonku roku 1970 (v době, kdy takzvaný Seifertův svaz ještě bojoval o svou existenci) proto ustavil přípravný výbor nového Svazu českých spisovatelů, jehož členy se měli stát pouze spisovatelé loajální k politice KSČ. Jeho předsedou se stal Josef Kainar. Kainar se dokonce pokoušel některé spisovatele osobně přesvědčit o výhodnosti vstupu do chystaného nového sdružení, loajálního vůči politickému režimu, ovšem již v listopadu 1971 zemřel. Z téměř šesti set členů Seifertova Svazu českých spisovatelů jich do nové organizace vstoupil jen pouhý zlomek. Kolem přípravného výboru normalizačního Svazu se seskupili nepřítisť výrazní tvůrci a kromě Kainara k němu přistoupilo jen několik spisovatelů, kteří si vydobyli respekt publika i kritiky (Norbert Frýd, Miroslav Florian, Ladislav Fuks, Josef Hanzlík, Vilém Závada). Zakládáný svaz se jinak opíral převážně o autory, snažící se v předchozích desetiletích o úzké sepětí literatury s politikou komunistické strany a s marxistickou ideologií. Někteří z nich v tomto směru působili ve vedení

někdejšího Svazu československých spisovatelů (Ivan Skála, Jiří Taufer), respektive na stránkách literárních časopisů a v jejich redakcích (Jiří Hájek, Hana Hrzalová, Jan Pilař, Josef Rybák). Předsedou výboru připravovaného Svazu se na konec příznačně stal politický pracovník Jan Kozák, padesátiletý prozaik a učitel ve stranických institucích. Na konci roku 1971 schválilo ministerstvo vnitra stanovy nového Svazu českých spisovatelů, jehož ustavující sjezd proběhl ve dnech 31. května až 1. června 1972.

Nová spisovatelská organizace si dala na štít heslo „Literatura do služeb socialismu – do služeb člověka“. Svou činnost zahájila v duchu Poučení kritikou krize, k níž mělo v literární oblasti dojít v šedesátých letech. Rozsáhlou zprávu, která plnila úlohu hlavního referátu a již zformulovalo předsednictvo přípravného výboru, přednesl Jan Kozák. Její text se držel stranických usnesení a v návaznosti na projevy a stati Ladislava Štolla z padesátých a počátku

Jan Kozák při projevu na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů na Dobrušce, 1972

šedesátých let v ní autor rekapituloval poválečný vývoj české literatury; vymezil zde „pokrokový proud“ literatury a oživil tak Leninovu tezi o existenci dvou kultur („pokrokové“ a „reakční“). Zvláště zdůraznil, že mezi spisovateli byli i po založení pouónorového Svazu československých spisovatelů ideově a politicky nepevní tvůrci, kteří podléhali zahraniční propagandě (klíčovou úlohu přičítala zpráva československé antikomunistické emigraci, zvláště Tigridovu listu Svědectví) a vyslovovali pochybnosti o politice Komunistické strany Československa. Administrativní zásahy, které tyto „revizionistické“ tendence v literárním životě roku 1959 potlačily, shledal Kozák nedostatečnými a nedůslednými. Liberalizaci literárního života v průběhu šedesátých let pak chápal nikoli jako projev kulturní, nýbrž jako sérii politických aktů (liblická konference o díle Franze Kafky, III. sjezd Svazu československých spisovatelů), jejichž prostřednictvím se svazové vedení vymaňovalo z vlivu komunistické strany. Politizace literárního života byla v tomto pojetí důsledkem činnosti spisovatelské organizace, v níž se vytvořil „politický štáb ‚elity společnosti‘ jako protipól vedoucí úlohy KSČ a dělnické třídy“ (Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů ve dnech 31. 5. až 1. 6. 1972, 1972). Další vývoj po IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů interpretoval Kozák jako důsledek předchozího procesu, pečlivě připraveného a řízeného ze zahraničí. Literární noviny chápal jako tiskový orgán „revizionistických a protisocialistických sil“ (podobné zaměření shledal též v případě *Plamene*, *Hosta do domu*, *Tváře*, *Sešitů pro literaturu a diskusi* i *Orientace*) a ustavující sjezd takzvaného Seifertova Svazu českých spisovatelů v červnu 1969 hodnotil jako akci, jíž část literárních tvůrců programově odporovala politické konsolidaci země. Jako důkaz pro toto tvrzení mu sloužil fakt, že organizace sdružovala tvůrce „bez rozdílu světového názoru, politického přesvědčení či uměleckého zaměření“ a že jejími členy byli spisovatelé, kteří se po srpnu 1968 rozhodli emigrovat. Komunistický režim podle něj nemohl takové antisocialistické sdružení akceptovat.

Kozákova zpráva, příkře rozdělující české literární tvůrce na kritizované aktivisty a stoupence reformního hnutí na straně jedné a na „zdravé jádro“, čítající stovku beletristů a literárních kritiků i teoretiků, kteří se sešli na ustavujícím sjezdu Svazu českých spisovatelů, se vzápětí stala oficiální směrnicí. Současně završovala kampaň vedenou prostřednictvím denunciačních textů, zveřejňovaných od roku 1969 v *Tribuně* a *Tvorbě* a shrnutých částečně v knize Jiřího Hájka *Mýtus a realita ledna 1968* (1970) (→ s. 168, kap. *Myšlení o literatuře*). Jejím cílem bylo diskreditovat události, tvůrce (zvláště signatáře manifestu 2 000 slov) i jednotlivá emblematická díla šedesátých let. Teze Kozákova proslovu byly výrazem hodnocení minulosti, které bylo pro oficiální literární komunikaci závazné. Během sedmdesátých a osmdesátých let bylo utvrzováno a rozvíjeno literárněhistorickými analýzami a pracemi o dějinách české poválečné literatury (Milan Blahynka, Josef Peterka, Hana Hrzalová, Vítězslav

Rzounek aj.) a dočkalo se i beletristické podoby v řadě literárních děl, jako například v románu Alexeje Pludka Vabank (1974).

Své důsledky měla Kozáčkova zpráva pro emigranty a autory, které označovala jako revizionisty či exponenty pravice. Z hlediska nově založené spisovatelské organizace tak potvrzovala jejich ostrakizaci, už dříve nadekretovanou politickými orgány komunistické strany. Práce těchto autorů byly postupně staženy z knihkupectví, zmizely z nakladatelských plánů i z výpůjčních katalogů veřejných knihoven, řada z nich se ocitla mezi „libri prohibiti“, v takzvaných fondech Z, půjčovných i ve vědeckých knihovnách pouze po předložení příslušného povolení. Naděje na publikování se „vyřazeným“ tvůrcům otvírala jen pod podmínkou jejich veřejného distancování se od éry šedesátých let a názorů, které tehdy zastávali, jakož i přihlášení se k soudobé stranické kulturní politice. Tuto ponižující proceduru, již komunistický režim propagandisticky využíval doma i v zahraničí, podstoupili Miroslav Holub (Práce 18. 8. 1973), Bohumil Hrabal (Tvorba 1975, č. 2) a Jiří Šotola (Tvorba 1975, č. 14). Rozsáhlé citace z dopisů zasláných novému Svazu českých spisovatelů, v nichž se někteří tvůrci zřikali svých někdejších postojů, zveřejňoval i interní svazový bulletin. Publikační příležitosti se sice takovýmto „kajicníkům“ pootevřely, ale výhod členů Svazu požívat nemohli.

Vymezení literárního prostoru po roce 1971 bylo dáno téměř výhradně politicky a ideologicky, nikoli v estetické rovině. Spisovatelé se na ustavujícím sjezdu k socialistickému realismu přihlásili jako ke své základy tvůrčí metodě

Bohumil Hrabal na snímku Ladislava Mláčka

Nějak dlouho jsme se neviděli. Nevzpomínám si na náš poslední rozhovor?

Ale ano: vím, že to bylo před posledními volbami v roce 1971. Já tehdy byl redaktorem Tvorby, že budu volat i vás v Kersku kandidát Národní fronty, protože to jsem přinesl, s kterými vím, na čem jsem, protože někdy zajdu i mezi nás do hospody a dš se s nimi vždycky o všem rozumně hovořím. Tehdy jsem vaším redaktorem taky řekl, že jsem se jednou provždy rozhodl žít v šéle zemi a že ty volby, které se dějí jako hlasovací lístky, jsou pro mne jenom dalším potvrzením mojí vlastní celoživotní volby, kterou jsem jako český spisovatel spojím a Českým lidem, a jeho socialistickým dněkem a zřikem.

Tak proč jsme se vlastně tak dlouho neviděli? Co byste chtěl říci svým čtenářům?

Vím, kolem mojí osoby se nahromadilo moc nepříjemností a doháně a já často ani pořádně nevím, proč a jak. Moc jsem o tom

ROZHOVOR S BOHUMILEM HRABEM

v poslední době přemýšlel a přišel jsem na to, že jsem k tomu zřejmě i sám bezděčně přispěl: především ani tím, že jsem se stáhnul do sebe a tím jsem ušláhl zrovna to, co jsem neměl. Chci být, aby moji čtenáři věděli, že jsem s nimi a co si myslím. Chci, aby se nemohli ohánět jiným jménem někdo, kdo to nemyslí dobře s námi zemi a s lidmi, mezi kterými žijí a které mám rád zrovna jako oni mne. Já nejsem politický člověk, trvá mi, než se ve věcech vyřadím, ale jedním jsem pochopil dobře: že XIV. sjezd KSČ byl výrazem výsměchu spisovatelům, kteří patřili do téhle zemi, aby obhacovali život lidí. Já vím, že vy tvořící byste to měli jinak a líp: ale já chci tak, jak to já umím, aspoň říci. Ze sechci stát stranou a že chci po svém způsobu připravit k tomu, aby mezi lidmi byly ustávy, jaké mají být mezi socialistickými lidmi. Myslím, že dnešním Svazu českých spisovatelů jde právě o to, aby takhle pochopili vlastní povíci českých spisovatelů, pro které je nejdůležitější, co rekonu jejich práci na čtenáři a ne někdo v nějakém zahraničí jim vysílá nebo tak. V tom bych chtěl i já být něco platný. Jina věc je, jak se mi to daří tím, co píšu. Na to bychom si vždycky měli různými lidmi různé názory. To je asi dokonce dobře: jen bych chtěl, aby všichni moji čtenáři věděli, že to myslím povíci a ním i se socialismem. Protože bez něho a mimo něj si nedovedu představit ani dněkem, ani budnocnem.

Bylo vám vlni šedesát let. Víme, že jste toho v poslední době dost napsal...

Více žijí, než píš. Ale protože jsem se sešel, abychom si něco řekli o psaní, mluví vám říci, že jsem opustil svůj starý zvyk sedmkrát text opravovat a vyvíjet a za-

konec ho umovodvat jako malé děti, když dostanu na hrani kotfátka. Teřka nově všechno spontánně, většim na podprahovou inspiraci a nechávám text bez velkých oprav, abych neseřel pávab provotiny. Ty moje texty posledních pár let se spíše podobají fotbalové hře, tomu krásnému stavu napětí na zeleném trávníku. Fotbal se takový někdy naučím v původní stav, než se ani zastaví, a když, tak jedním na selekceodivaku. Při psaní zrovna tak jako při fotbalu nejvíce záleží na přípravě a postom na velké avatnostosti při hře, které postupuje z minuty do minuty v plněm soustředění. Jako dobrý fotbalista se nedívá na míč, zrovna tak píšu za sešlím a dívám se jen sám do sebe nebo sřím sebe posunutým okem na proud myšlenek mimo stroj. Naš započková sřídákem nezofam, ale s tím většim soustředimem se těšim na sřídákem další a povolím každou chybu ze masiku nerobno postupu. Proto jsem sejměřim hráčkem „A“ Adamce, který pořad hraje s obromnou chuti, a když mu někdo na hrati serepře (nebo jeho kamarádovi), vždycky si tak hezky zpomenám zálešik, na celé mužstvo vyřte ten signál danim jako že chausim, znovu do toho! A hraje dál s ještě většim soustředimem, s ještě větší vůlí.

Tak vidíte: od literatury jste se dostal k fotbalu. Samd abychom se ale přece jen vrátim k literatuře. Co seznáte o mladých v literatuře a o dnešim mladých?

Mladí lidé se se mnou kamarádí, ale to víte, já patřim ke generaci, která byla kojem rakouským mlčkem, a tak žijí srovnávností podobně své generaci a s nádhakou

Jsem schopen ze svého dněku pohledu uvřtít je na společném jménovotě. Mladí lidé mne berou mezi sebe spíše pro obveselnt, jako kuriozitu. Brzy zjistim, kterak docela jinak reaguji na jiné události, než já, brzy začimám být usavový, zatímco oni mají výřz a jdou neustále do kopce, zatímco já se v dněku vracim domů. Tuhle jsem šel se slouze a přede mnou kráčeli mladí, a nesl vřivonou silvistikou vřakju a viděl jsem, že ten mladík hovořil s tím přísposem, byl proto krásný a zářimí ještě víc, když jsem viděl, že i ten prapor hovořil a šim. Viděl jsem, že ono už nšlo jen o tu vřakju, ale s tím vřakvotem kráčela i podstata dněku a filozofie, ten prapor byla šřira vřikí skutečnosti. Myslím si, že něco v každim dněku je zárodek geniality, ale mladí lidé, kteří mají tak velkou vřiru a inspiraci jako ten mladík nemoucí silvistiky prapor, pro všechny podobné mladé lidi platí můj obdivný pohled tupeim. Myslím si, že takoví mladí lidé s tak velkou romantickou vřirou mohou hodně ušláhl pro postei, pro svět. Těmto mladým lidem jsem napsal Rukovět pábení, protože mladí lidé vlastně už jistě věci dělají za mne, máš už tak velký prořitek je odpštn. Já už se tak trochu podobám Jozefovi Adamcovi, který ještě pár let dněku dněku zpomenám na sebe a svoje kamarády a dořvám jim i sobe chřt do další hře, ale přeci jen jednou si zálešik saponěji a pak bude sešit a divat se z lásky, aby se něj krčí fotbal i mladí dněku, i zatím bezejmenní, kteří vnosou do hře a řady i do života velké srdce a velké nadšení a velký smysl pro vřivonám hře, která je produktem skutečného nebo prodělaného mládí. To platí zvlášt pro mladé lidi, kteří se chřtí zabývat literatuřou a umimim.

My si myslíme, že to opravdu platí pro všechny mladé lidi, v nichž je budnocem socializmu. Děkujeme vám za rozhovor, a hovořte ať vám to dobře pšle!

tvorba XIII

stejně jako k ideově-politické funkci umění, jehož nedílnou složkou mělo být formativní působení. Nicméně sousloví „socialistický realismus“ bylo v této době spíše jen floskulí než pojmem s reálným obsahem. Po celou normalizaci jím sice marxisticky a státoporně orientovaní kritici a literární vědci (Ladislav Štoll, Vítězslav Ržounek, Hana Hrzalová, Jiří Hájek, z mladších Josef Peterka) operovali, nicméně o jeho novou definici se nepokusili, používali jej spíše jako rámcové označení téměř pro vše povolené. Ortodoxně pojatý ideál tak byl nahrazen pragmatickým přizpůsobením se realitě.

Nedokonalost socialistického systému a jeho odlišnost od původních představ musely ostatně přiznat i vůdčí politické a ideologické osobnosti, včetně představitelů Sovětského svazu. Zrodil se tak kompromisní pojem reálný socialismus, v němž zpřesňující adjektivum naznačovalo, že stávající poměry nedosahují sice kvalit ideálu, nicméně lidé je musí přijmout v existující podobě.

Literatura, jež měla potvrzovat oprávněnost reálného socialismu, se příznačně vracela k žánrům frekventovaným v první polovině padesátých let. Nového rozkvětu se měl dočkat zejména společenský román, vedoucí čtenáře k přitakání politickému režimu. Oficiální literární život se po celé období podřizoval dění ve Svazu českých spisovatelů, každých pět let jej monotónně rytmičovaly pravidelné sjezdy. Ve dnech 8.–9. prosince 1977 byl v Praze navíc založen koordinační SVAZ ČESKOSLOVENSKÝCH SPISOVATELŮ. Jeho předsedou byl zvolen Jan Kozák a předsedou Svazu českých spisovatelů se stal předválečný komunista Josef Rybák. Pro tehdejší situaci bylo ovšem příznačné, že na ustávajícím sjezdu vystoupil s politickým referátem přední normalizátor a vyhlášený komunistický dogmatik Vasil Biľak. Na mnoha svazových seminářích a konferencích se spisovatelé spolu s literárními kritiky a teoretiky věnovali analýzám soudobé tvorby. Jakýsi umírněný návrat ke zvyklostem padesátých let se projevoval v celé škále víceméně společenských setkání. Spisovatelé, sdružení ve Svazu, navštěvovali zemědělská družstva a průmyslové podniky a zúčastňovali se literárních festivalů i akcí se spisovateli ostatních socialistických zemí.

Snaha zaplnit vakuum, jež zůstalo po autorech odsouzených politickou mocí k mlčení a zapomnění, vyzdvihla na počátku normalizačního období generaci mladých literárních tvůrců, kteří debutovali v druhé polovině šedesátých let a na přelomu desetiletí, neměli v očích normalizátorů žádný „škraloup“ a byli ochotni účastnit se oficiálního literárního života. Tato generace, nazývaná tři-
cátníci (později a nejčastěji pětaticátníci, a ještě později také čtyřicátníci), se stala pevnou součástí normalizačních struktur, v nichž prezentovala „mladé“. Od počátku osmdesátých let pak postupně přebírala i výkonnou moc – její příslušníci obsazovali vedoucí místa v časopiseckých redakcích, v nakladatelstvích a směřovali i do vedení spisovatelské organizace. Jejich sebevědomí

Vasil Biřak
mezi účastníky
1. sjezdu Svazu
československých
spisovatelů na
Slovanském ostrově
v Praze v roce 1977
(zleva Václav Hons,
Jan Kozák, zprava
Daniela Hiveřová,
Andrej Plávka,
Ján Solovič)

posilovalo to, že jejich tvorba prolínáním individuální a intimní roviny přece jenom zčásti překračovala šed' většiny tehdejší produkce. Básníci Jiří Žáček, Josef Peterka, Karel Sýs, Michal Černík, Jaroslav Čejka a o něco mladší Jaromír Pelc, prozaik Jiří Švejda i další autoři se uplatňovali v obou pražských literárních časopisech v roli beletristů, případně i kritiků. Tím, že přistoupili na principy tvorby a pravidla literární komunikace panující v rámci Svazu, sice dokázali modifikovat vymezený prostor z hlediska svých zájmů, zároveň se však realitě normalizované spisovatelské obce sami přizpůsobovali a v osmdesátých letech již reprezentovali establishment.

Vůči mladším spisovatelům už nebyla politická a literární situace tak vstřícná. Zúžený literární prostor a zprvu existence pouze jednoho oficiálního periodika věnujícího se výhradně literatuře – Literárního měsíčníku, který začal vycházet na podzim 1972 – jim nedávala mnoho příležitostí publikovat. Svaz českých spisovatelů pro ně sice organizoval řadu akcí, například víkendová zasedání, avšak tyto aktivity byly jen formální a motivované zřetelnou snahou přizpůsobit si mladou generaci a integrovat ji do systému.

Své pozice, odvozené od politické loajality vůči Husákovu režimu, si normalizační autoři chtěli potvrdit i jinak, totiž začleněním do vývoje moderní české literatury socialistické orientace, doklady o neklesající umělecké kvalitě soudobé beletristické produkce a kladnými ohlasy v zahraničí.

V tomto směru jim vycházely vstřícné literárněvědné encyklopedie a příručky zpracovávající soudobou tvorbu. Básníky, prozaiky i literární kritiky, kteří v průběhu sedmdesátých let publikovali v nakladatelství Československý spisovatel, představil Petr Bílek slovníkovou příručkou 175 autorů (1982), oficiální publikací spisovatelského svazu se stal Slovník české literatury 1970–1981, připravený autorským kolektivem Ústavu pro českou a světovou

literaturu (1985), a do kontextu české literatury 20. století vřadila soudobé povolené tvůrce kniha *Čeští spisovatelé 20. století*, připravená týmem Milana Blahynky (1985). Kromě toho vydával Svaz českých spisovatelů knižní bibliografie svých členů, doplněné o jejich filmové, rozhlasové i televizní práce a výčet získaných ocenění.

Navzdory vysokým nákladům se knihy mladších i starších funkcionářů a předních členů oficiální spisovatelské organizace setkávaly jen s dílčí čtenářskou odezvou. Výmluvně to dokládaly zástupy lidí, očekávajících ve čtvrtkách, kdy se do prodeje tradičně dostávaly novinky, otevření knihkupeckých obchodů. Fronty se tvořily zvláště v případech vydání stěžejních prací moderní západní beletrie a domácích autorů obestřených nimbem nepohodlnosti komunistickému režimu (Bohumil Hrabal, Jaroslav Seifert). Touha vlastnit tyto publikace byla nejen projevem zvýšené poptávky po kvalitní literatuře a osvědčených jménech v jednotvárných podmínkách normalizační šedi, ale často také výrazem snobismu a příznačné dobové touhy získat úzkoprofilové zboží.

■ Formování paralelního kulturního prostoru

Oficiální literární život, určený aparátem Svazu českých spisovatelů, se realizoval výhradně na půdě a pod kontrolou této instituce, takže dovoloval jen minimální vnitřní pohyb. Ačkoli v celém poúnorovém období stály mimo oficiální platformu četné umělecké aktivity, vykázané pouze do soukromé sféry, v sedmdesátých letech jejich množství nesporně vzrostlo. Mimo oficiální scénu se v důsledku masivních čistek ocitli i tvůrci, kteří v předchozích desetiletích náleželi k umělecké a kulturní reprezentaci, mnohdy propojené s reformním komunismem. Vedle sebe se tak ocitli liberálové a katolíci, principiálně odmítající socialismus sovětského typu, ale i nedávní prominenti komunistického režimu. Za hranice oficiálního kulturního prostoru tak byly vykázané všechny myšlenkové a umělecké směry, které politická moc považovala za nežádoucí a nebezpečné: spirituální a mystické proudy, fenomenologie, existencialismus, strukturalismus, surrealismus a mnohé další.

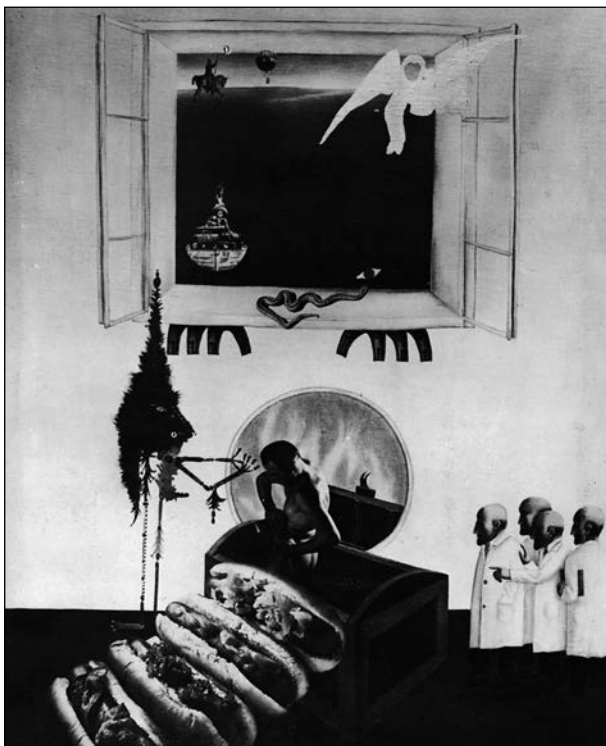
Vyřazení tvořili nesourodou, názorově velmi různorodou vrstvu, do níž přibývali lidé, kteří nastolený režim vnitřně odmítali a aktivit v oficiální sféře se vzdali nejen na znamení nesouhlasu s politickou situací, ale především kvůli tomu, že trvali na požadavku svobody umělecké tvorby. S exilovou vlnou tak souběžně vznikala vnitřní exil, vyznačující se rezignací na možnost pohybovat se v poli vymezeném a kontrolovaném oficiální kulturní politikou. Paralelní kulturní prostor zahrnoval pestrou, nicméně roztříštěnou škálu činností umělců a teoretiků rozdílné názorové i estetické orientace, kteří se setkávali v soukromí, v restauracích a pronajatých sálech, na přednáškách, koncertech,

divadelních představeních, konspirativně vydávali sborníky, časopisy a knižní tituly a kolovaly mezi nimi dovezené (či spíše pašované) exilové publikace. Jednotlivé proudy, ocitnuvší se mimo oficiální sféru, se v průběhu sedmdesátých let příliš nepropojovaly ani spolu příliš nekomunikovaly.

Surrealisté, kteří byli zvyklí pohybovat se na okraji literárního pole již dříve, se po několika veřejných vystoupeních, uskutečněných na sklonku šedesátých let, stáhli znovu do soukromí a věnovali se individuální tvorbě. Na začátku sedmdesátých let se v okruhu Vratislava Effenbergra zformovala nová surrealistická generace – *Surrealistická skupina v Československu* (Jan Švankmajer, Alena Nádvorníková, František Dryje, Albert Marenčin, Ivo Purš a další), která v návaznosti na Karla Teiga formulovala program surrealistické fenomenologie imaginace. Její aktivity byly výrazně kolektivní. Jako soukromé tisky vydávala série obsáhlých sborníků i řadu titulů surrealistických textů a dokumentů.

Surrealistické východisko bylo natolik exkluzivní, že neumožňovalo propojení s jinými existujícími okruhy umělců vyřazených z oficiální scény. Širší recepční okruh se vytvářel kolem hudebních formací. Normalizační režim hleděl s podezřením na rockovou hudbu, již pokládal už pro její převažující anglosaskou inspiraci a orientaci i životní styl jejich představitelů za nežádoucí.

Jistota, společný obraz
surrealistů Karola Barona,
Vratislava Effenbergra,
Andrewa Lasse,
Alberta Marenčina,
Juraje Mojžiše,
Martina Stejskala,
Ludvíka Švába,
Evy Švankmajerové
a Jana Švankmajera,
1972–73

Na počátku normalizace se dřívější bigbeatové skupiny rozpadly či působily jako minorita bez větší publicity (s výjimkou skupiny Olympic a několika málo dalších). Neoficiální společenství kolem rockové skupiny The Plastic People of the Universe se počalo formovat na přelomu šedesátých a sedmdesátých let. Zásluhu na konstituování českého undergroundu jako kulturní sféry měl svými statěmi především Ivan M. Jirous, který přispěl ke komunikaci a vzájemnému pochopení teoretiků umění, výtvarníků (zvláště z okruhu sdružení výtvarníků a literátů nazvaného *Křížovnická škola čistého humoru bez vtípu*) a rockových hudebníků.

Vznikal tak uzavřený mikrosvět, jenž nespatořoval v normalizačním režimu dočasné zlo, které je třeba přečkat, nýbrž trvalý stav, s nímž je potřeba se vyrovnat. V první polovině sedmdesátých let se toto společenství vyhraňovalo jako alternativa zásadně odmítající jakékoli kontakty a kompromisy, ať již ideové, či umělecké, s normalizačním establishmentem. V totalitních podmínkách si jeho příslušníci snažili udržet tvůrčí svobodu tím, že se stahovali do dobrovolného ghetta. Underground charakterizovala od počátku sedmdesátých let právě svobodná volba „sestupu do podzemí“ a vědomí pospolitosti, byť tuto komunitu tvořili lidé rozdílného ideového a estetického zaměření. Jejich aktivity zprvu postrádaly politické aspirace, avšak již samotné usilování o svobodnou a nezávislou uměleckou činnost pokládal komunistický režim za politikum. I když se rockoví hudebníci a jejich publikum snažili střetům s vládnoucí mocí vyhnout, logika dění byla neodvratná. Poslední povolené koncerty The Plastic People of the Universe se konaly v roce 1973, v březnu následujícího roku Veřejná bezpečnost brutálně zasáhla proti účastníkům koncertu v Rudolfově u Českých Budějovic. Následovala vlna zatýkání a perzekucí. Ve stejném roce se uskutečnil *1. festival druhé kultury* v Postupicích, který ukázal rozmanitost undergroundového kulturního spektra. Umělecká činnost undergroundu byla rozsáhlá, zahrnovala rockové koncerty, výstavy, happeningy, divadelní inscenace, autorská čtení i filozofické přednášky.

Jakýmsi manifestem undergroundového pohledu na svět, vyzvedávajícím nezávislost a úplné zpřetrhání kontaktů s oficiální kulturou i majoritní společností, byl utopický román Egona Bondyho *Invalidní sourozenci*, poprvé předčítaný autorem v hospodě v Klukovicích u Prahy na podzim 1974. Škálu undergroundové literární tvorby zachytil sborník *Milý příteli... Egonu Bondymu k 45. narozeninám Invalidní sourozenci* (smz. 1975, ed. Ivan M. Jirous), kam přispěli například Jaroslav Kořán, Svatopluk Karásek, Petr Lampl, Naděžda Plíšková, Jindřich Procházka a Andrej Stankovič, vesměs autoři debutující v samizdatu. Autorské zázemí této skupiny se v dalších příležitostných sbornících rozšířilo mimo jiné o Eugena Brikcia, Milana Kocha, Martina Němce a samozřejmě Egonu Bondyho.

Programovým prohlášením českého undergroundu se stalo pojednání Ivana M. Jirouse *Zpráva o třetím českém hudebním obrození* ze začátku roku

1975 (smz. 1976), v níž autor odmítl vazbu undergroundu na jakýkoli umělecký směr a charakterizoval jej jako společenství intelektuálů a tvůrců, kteří se vědomě kriticky vyjadřují vůči světu, v němž žijí, a kteří zjistili, že uvnitř legality nemohou nic změnit. Jako jeho cíl označil vytvoření „druhé kultury“, nezávislé na majoritní společnosti i na estetických hodnotách komunistického establishmentu a rezignující na společenské ocenění (→ s. 197, kap. *Myšlení o literatuře*). Jirousovy programové texty spolu s Bondyho literárními díly podporovaly vědomí výlučnosti lidí, pohybujících se v kulturním podzemí. Tento postoj v sobě obsahoval též distanci vůči paralelním polooficiálním i zcela ilegálním uměleckým aktivitám. Exkluzivita společenství byla sice většinou přijímána s jistým nadhledem a sebeironií, ale i tak underground nebyl k jiným postojům zcela otevřený.

O kontakt s co nejširším publikem i o tolerovanou existenci v rámci povoleného kulturního prostoru usilovali jazzoví hudebníci. Jako samostatné sdružení se pokusili získat registraci již v roce 1969. Vznik *Jazzové sekce* však umožnilo její podřízení Svazu hudebníků ČSR. Pod touto hlavičkou pak spolek vydával pro své členy bulletin *Jazz*, postupně se měnící v rozsáhlou revui, která nereprezentovala jen soudobé jazzové a jazzrockové trendy, nýbrž obracela pozornost též k oficiálně opomíjené výtvarné a literární problematice. Kontinuitu s úrovní kulturních časopisů šedesátých let udržovala Jazzová sekce v kvalitě výtvarné podoby vydávaných tiskovin. Dovětek, že titul vychází pouze pro potřeby členů sekce, umožňoval publikovat práce, jež by jinak neměly naději na zveřejnění. Týkalo se to například portrétů soudobých výtvarníků, kteří představovali svá díla jen s velkými obtížemi (Adriena Šimotová, Emila Medková, Stanislav Kolíbal, Libor Fára), v edici *Jazzpetit* pak vycházely hudebněvědné a popularizující práce i uměnovědné analýzy meziválečné avantgardy. V rámci ediční činnosti publikovalo sdružení antologii *Rocková poezie* (1979) a proslulou Hrabalovu prózu *Obsluhoval jsem anglického krále* (1982). Od roku 1974 organizovala Jazzová sekce každoročně Pražské jazzové dny, které byly vedle folkových festivalů v podstatě jedinou tolerovanou alternativou k populární hudbě takzvaného středního proudu, prosazovaného vládnoucím režimem. Jazzová sekce se po celou dobu pohybovala na hraně legality, takže se vcelku logicky ocitla v první polovině osmdesátých let v konfliktu se státními orgány a podstoupila zdoluhavý zápas o udržení svých pozic.

Na sklonku sedmdesátých let se Jazzová sekce začala pozvolna sblížovat s českým undergroundem, i když obě strany k sobě pociťovaly značnou nedůvěru, podmíněnou rozdílnými postoji k vládnoucímu režimu. Undergroundu sice vadila odhodlanost Jazzové sekce vydobýt jazzové, rockové a experimentální hudbě i umlčovaným výtvarným aktivitám alespoň úzký prostor v oficiální kulturní sféře, přece jen zde ale k dílčím vzájemným kontaktům docházelo.

Jinak se s diktátem moci vyrovnávali tvůrci, počátkem sedmdesátých let náhle vyřazení z kulturního i občanského dění. Normalizačnímu režimu vadili

především signatáři manifestu 2 000 slov a přední osobnosti Pražského jara, z valné části někdejší komunisté. Právě z řad vyloučených komunistů a lidí socialistické orientace se už na prahu sedmdesátých let šířila ineditní periodika převážně informačního charakteru (Informační bulletin, Fakta – připomínky – události).

Kontinuitu se ztraceným polem působnosti se jednotlivé přátelské, ideově spřízněné a profesní okruhy snažily udržet na bytových přednáškách a seminářích, vydáváním samizdatových sborníků a podobně. Na fenomenologických seminářích Jana Patočky se setkávali myslitelé vyloučení z veřejného života i odborníci, kteří na nižších patrech vědecké hierarchie setrvali ve svých oborech. Kulturní akce pro úzký kruh zvaných hostů poskytovaly příležitosti k umělecké prezentaci i k setkávání. Za určité vyvrcholení těchto snah lze považovat představení Havlovy Žebrácké opery Divadlem na tahu v horno-

*Seznam copyrightových formulí použitých v knížkách
Edice Petlice:*

V.z.d.o.r. Výslovný zákaz dalšího opisování rukopisu
 J.d.o.z. Jakékoliv další opisování zakázáno
 J.o.r.z. Jakékoliv opisování rukopisu zakázáno
 J.z.r.o. Je zakázáno rukopis opisovat
 J.z.r.d.o. Je zakázáno rukopis dále opisovat
 P.b.s.a.j.z. Přepisy bez souhlasu autora jsou zakázány
 O.n.d. Opisování není dovoleno
 Rukopis. O.n.d. Rukopis. Opisování není dovoleno
 Rukopis. (!) Rukopis. (!)
 O.t.r.n.d. Opisování tohoto rukopisu není dovoleno
 O.b.s.a.z. Opisování bez souhlasu autora zakázáno
 B.s.a.n.o.d. Bez souhlasu autora není opisování dovoleno
 D.o.r.z. Další opisování rukopisu zakázáno
 P.r.z. Přepisování rukopisu zakázáno
 Z.d.o.r. Zákaz dalšího opisování rukopisu
 P.z.d.o. Přísný zákaz dalšího opisování
 R.s.n.d.o. Rukopis se nesmí dál opisovat
 R.s.n.d.r. Rukopis se nesmí dál rozmnožovat
 A.s.n.d.o. Autor (ka) si nepřeje další opisování
 A.s.n.d.o.r. Autor si nepřeje další opisování rukopisu
 A.s.n.d.o.d. Autor si nepřeje další opisování díla
 Z.j.d.r.r. Zákaz jakéhokoli dalšího rozmnožování
 rukopisu
 N.r.b.s.a. Neopisujte rukopis bez souhlasu autora
 Z.o.r. Zákaz opisování rukopisu
 J.p.r.t.o.v t.p.s.n. Jakékoli písemné rozšiřování textů
 obsažených v této publikaci se
 nedovoluje

Copyrightové
zkratky
Edice Petlice

počernické restauraci U Čelikovských 1. listopadu 1975. Na tomto představení se sešlo jádro formujícího se intelektuálního disentu.

Nový terén působnosti si zvolna vyhledávali nepovolení spisovatelé. Jejich práce se šířily v opisech a byly prezentovány na privátních autorských čteních. První samizdatovou edicí byly v roce 1972 olomoucké *Texty přátel*. Na konci roku 1972 založil Ludvík Vaculík *Edici Petlice*, pro niž byl nejprve opsán jeho vlastní text *Morčata a Malomocní* Ivana Klímy. Na obdobných principech fungovalo též vydávání dalších edičních řad. Jednotlivé opisy, většinou označené jako rukopisy podepsané autorem či překladatelem, dávaly tímto způsobem do oběhu *Kvart* Jana Vladislava a *Česká expedice* Jaromíra Hořce. Vznikaly i specializované řady. Soudobou poezii vydával Antonín Petruželka s Vratislavem Färbrem v edici *Kde domov můj*, filozofické problematice byly určeny *Nové cesty myšlení*, redigované Radimem Paloušem, a brněnské *Prameny*. Formulace „Pro sebe a pro své přátele opsal“, kterou začal používat Václav Havel jako vydavatel *Edice Expedice*, měla chránit opisovatele před právním postihem. Umělci a intelektuálové vyřazení z oficiálního veřejného života nezaujímalí k veřejnému dění pouze pasivně rezistentní postoj, ale začali se k němu také polemicky vyjadřovat.

■ Charta 77 a „paralelní polis“

V březnu 1976 byli zatčeni a uvězněni členové skupiny The Plastic People of the Universe spolu s řadou přátel, což dalo bezprostřední podnět k zahájení kampaně proti undergroundu v Československé televizi i v tisku. Soudní proces, vedený proti čtyřem obviněným, vyvolal pozornost předních osobností formujícího se disentu. Už 16. července, kdy se proces teprve připravoval, zaslal Jaroslav Seifert spolu s Václavem Černým, Janem Patočkou, Karlem Kosíkem, Václavem Havlem, Pavlem Kohoutem a Ivanem Klímou dopis Heinrichu Böllovi, v němž zdůraznil, že hudebníci se ocitli před soudem jen proto, že se snažili udržet si osobní i tvůrčí integritu. Autoři listu zdůraznili protiprávnost a absurditu kriminalizace nonkonformního vyjadřování a životního stylu, který byl v procesu hodnocen jako amorální, protispolečenské a vulgární chování.

Protesty proti uvěznění The Plastic People of the Universe podpořilo i to, že ve stejném měsíci, v březnu 1976, vstoupily v platnost tzv. *Helsinské dohody*, tj. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech, které byly československými představiteli ratifikovány už roku 1968 a potvrzeny na celoevropské konferenci v Helsinkách roku 1975. Perzekuce undergroundového společenství, jež se ocitlo v soudní síni, se stala přímým podnětem ke vzniku občanské iniciativy, vyslovující se k plnění mezinárodních právních závazků vyplývajících z Helsinských dohod – *Charty 77*.

Prohlášení Charty 77, datované 1. ledna 1977, označilo právo na svobodu projevu, jak je zaručovaly Helsinské dohody, v československých podmínkách za zcela iluzorní. Uvádělo, že desetitisíce občanů nemohly a nemohou pro odlišnost svých názorů od oficiálních politických stanovisek pracovat ve svém oboru a že jsou vystaveni diskriminaci ze strany úřadů i společenských organizací. Praxe odpírání přístupu ke vzdělání perzekvovaným lidem a jejich potomkům se rovněž ocitla v rozporu s příslušným článkem helsinských dohod. Prohlášení shledávalo omezování lidských práv také v nedodržování svobody náboženského vyznání, nerespektování práva občana svobodně opustit zemi, ale i v zásadách státních orgánů do soukromého života občanů formou telefonních odposlechů, domovními prohlídkami, kontrolou poštovních zásilek a osobním sledováním. Charta 77 také zdůrazňovala, že státní moc nerespektuje právo na svobodné přijímání i rozšiřování informací a myšlenek, že svobodu umělecké tvorby stíhá mimosoudně, a v případě procesu s undergroundovými hudebníky dokonce soudně, i když pod zástupným obviněním. „Svoboda veřejného projevu je potlačena centrálním řízením všech sdělovacích prostředků i publikačních a kulturních zařízení. Žádný politický, filozofický či vědecký názor nebo umělecký projev jen trochu se vymykající úzkému rámci oficiální ideologie či estetiky nemůže být zveřejněn; je znemožněna veřejná kritika krizových společenských jevů; je vyloučena možnost veřejné obrany proti nepravdivým a urážlivým nařčením oficiální propagandy [...], lživá obvinění nelze vyvrátit a marný je každý pokus dosáhnout nápravy nebo opravy soudní cestou; v oblasti duchovní a kulturní tvorby je vyloučena otevřená diskuse“ (Charta 77. 1977–1989, 1990).

Okruh iniciátorů a prvních signatářů Charty 77 byl poměrně rozmanitý. Na textu Prohlášení a další činnosti Charty se sjednotili exkomunisté (Zdeněk Mlynář, Zdeněk Jičínský, někdejší ministr zahraničních věcí Jiří Hájek), socialisté (Rudolf Battěk, Petr Uhl, známý aktivitami v Hnutí revoluční mládeže) i křesťané (Václav Malý, Václav Benda, Dana a Jiří Němcovi). Morální apel Charty 77 neměl zůstat osamoceným vystoupením. Platforma hodlala nadále sledovat dodržování občanských práv v Československu a vydávat dokumenty vyslovující se k různým oblastem společenského života, k jednotlivým případům a aktuálním problémům. Právo veřejně jednat jménem Charty připadlo jejím mluvčím, jimiž se stali Jiří Hájek, Václav Havel a Jan Patočka, respektované osobnosti veřejného života, který musely počátkem sedmdesátých let opustit.

Krátce poté, co zahraniční média zveřejnila Prohlášení Charty 77, signované více než dvěma sty podpisy, respektive po pokusu předat je zastupitelským orgánům, zahájily tisk, rozhlas a televize rozsáhlou propagandistickou kampaň, srovnatelnou jen s podobnými akcemi na počátku padesátých let. Již 12. ledna 1977 zveřejnilo Rudé právo článek nazvaný Ztroskotanci a samozvanci. Vedení komunistické strany pak rozeslalo všem svým základním organizacím ideologický rozbor Charty 77, již charakterizovalo jako rozvratnou akci podnícenou kapitalistickým Západem. Veřejnost se však z československých sdělovacích prostředků nedozvěděla obsah dokumentu, který jí byl

3

Souhlasím s prohlášením
Charty 77 ze dne 1.1.1977

Jan Topol

Josef Topol
spisovatel
U Lvičského semináře 28
Praha 1

6

Souhlasím s Prohlášením
Charty 77 z 1. 1. 1977

Jan Lopatka

Jan Lopatka, přemyslovský
18. listopad
Vlašská 10
Praha 1

JAN LOPATKA, PŘEM
FILMOV
LITERÁRNÍ KRITIK
VLASKÁ 10
PRAHA 1

9

Souhlas s prohlášením CHARTY 77 z 1. ledna 1977.

Jan Kříž

Národní smičec
Jaroslav z s i f o r t
Praha 6, U Lužanky 23

Souhlasím s prohlášením Charty 77
z 1. 1. 1977 a s tímto návrhem na přímé občanské
volby v roce 1988.

22. 11. 76

Udáma Horváth

Dr. VRATISLAV EFFENBERGER CSc.
učitel ESTETIK
Vendyšova VAVČURY 11,
PRAHA. SMÍCHEV

7

Souhlasím s prohlášením Charty 77
z 1. 1. 1977

Jan Patocka

prof. Dr.
Prof. Vladimír JAN PATOČKA Ph.D. Sc. Dr. h. c.
Křovč
Praha 6
Tomáškova 64

Souhlasím s prohlášením
Charty 77 ze dne 1. 1. 1977

Zdeněk Malánek

Zdeněk Malánek
spisovatel a překladatel
Štěpánická 65
Praha 6

Podpisy Prohlášení Charty 77

pouze popsán jako antisocialistický pamflet. Místo toho jí média předkládala odstrašující profily „elitářů“ a „antikomunistů“, kteří náleželi k prvním signatářům. Celou sérii pořadů na téma Kdo je Václav Havel? (respektive Pavel Kohout, Ludvík Vaculík, Václav Černý apod.) vysílal Československý rozhlas, pomluvy a diskreditace byly na denním pořádku v televizi, novinách a společenských časopisech, včetně humoristického Dikobrazu. V některých magazínech (například Květy, Ahoj na sobotu) se dokonce objevily ryze soukromé fotografie spisovatelů Pavla Kohouta a Ludvíka Vaculíka, které měly veřejnost přesvědčit o jejich luxusním či prostopášném životě. Výpady sdělovacích prostředků proti Chartě 77 a jejím signatářům shrnuli straniční propagandisté do

knižní antologie *Ve jménu socialismu a šťastného života – proti rozvratníkům a samozvancům*, vydané už v dubnu 1977.

Vyvrcholením propagandistického tažení bylo setkání československých umělců, organizované 28. ledna 1977 v Národním divadle uměleckými svazy spisovatelů, výtvarných umělců, skladatelů a koncertních mistrů, dramatických umělců a architektů. Účastníci zde vyslechli projev předsedy Svazu českých spisovatelů Jana Kozáka, po jehož vystoupení přečetla herečka Jiřina Švorcová, tehdejší předsedkyně Svazu dramatických umělců, text prohlášení *Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru*, vyjadřujícího podporu politice vládnoucí strany a zároveň odsouzení Charty 77. Obdobnou manifestaci loajality projevili 4. února v Divadle hudby populární zpěváci, hudebníci a další umělci, kteří se tak připojili k prohlášení uměleckých svazů, obecně označovanému jako *Anticharta*. Režim se v rámci této pečlivě aranžované a současně zastrášovací akce zaměřil i na dosud nespolupracující umělecké individuality, jež (jako těžce nemocný Jan Werich) do Národního divadla z nejrůznějších důvodů přišly. Po několik dní se v denících objevovaly seznamy umělců, kteří prohlášení podpořili buď přímo v divadlech, nebo dodatečně (petiční archy s prohlášením loajality zasílaly umělecké svazy svým členům často na adresu bydliště). Ve vypjaté atmosféře předkládali prohlášení uměleckých svazů k podpisu svým zaměstnancům, ať již ze strachu, či z pouhého oportunismu, i někteří ředitelé kulturních, školských a vědeckých pracovišť, třebaže to na nich nadřízené orgány nevyžadovaly. Pro režim však bylo důležité sehnat co nejvíce jmen známých osobností, jimiž pak mohl argumentovat a kterým občas učinil dílčí ústupky (v televizi se tak například objevily starší inscenace s Janem Werichem).

Případem Charty 77 se začala zabývat generální prokuratura, která rozhodla, že Prohlášení Charty a na něj navazující činnost jsou v rozporu s platnými československými zákony a že jej nelze považovat za uplatnění petičního zákona podle Ústavy ČSSR. Podpis Charty 77 proto pro občana zpravidla znamenal ztrátu dosavadního zaměstnání či jinou formu perzekuce. Mluvčí a signatáře Charty 77 podrobila Státní bezpečnost sérii výslechů, několik chartistů bylo ještě v průběhu roku 1977 souzeno. Dne 13. března 1977 zemřel po vyčerpávajících výsleších jeden z mluvčích, filozof Jan Patočka, jehož pohřeb u brevnovského kostela sv. Markéty drasticky a bezohledně narušily bezpečnostní orgány. Poněvadž uvězněný Václav Havel rezignoval na úlohu mluvčího, stali se nástupci obou pronásledovaných mužů filozof Ladislav Hejdlánek a zpěvačka Marta Kubišová.

Během roku 1977 podepsalo Chartu 77 přes 800 občanů. V druhé polovině roku přibýly podpisy z okruhu českého undergroundu. O činnosti a osudech Charty a jejích signatářů přinášely zprávy pravidelné samizdatové *Informace o Chartě (Infoch)*. Po opadnutí nejprudší propagandistické kampaně začala Charta proměňovat svůj postoj nepolitické iniciativy hájící lidská práva

a usilovala být platformou, která by dala vyrůst „paralelní polis“ (Václav Benda), schopné vytvářet nezávislou kulturu, udržovat komunikaci se zahraničím a umožňovat charitativní a podpůrnou činnost. Určitým ekonomickým zázemím neoficiálních kulturních aktivit se stala *Nadace Charty 77*, založená již v roce 1977 ve Švédsku. Charta 77 měla, navzdory všem svým aktivitám, pouze omezený dosah. Do listopadu 1989 se k ní připojilo asi 2 000 občanů. Přesto se stala významnou a v podstatě jedinou integrační platformou vnitřní opozice, pro niž se pod vlivem západních médií vžilo označení disent, respektive disidenti.

Vznik Charty 77 vyvolal zvýšenou vlnu perzekucí, která ale měla poněkud jinou podobu než v padesátých letech, neboť byly užívány skrytější formy násilí. To se projevilo i v tom, že jedním z cílů bylo přinutit nepohodlné a „nepřízpůsobivé“ osoby k emigraci, a to i za pomoci psychického nátlaku a šikany (akce Státní bezpečnosti nazvaná *Asanace*). Režim se ovšem nezříkal ani tradiční možnosti své oponenty kriminalizovat a věznit: zejména ty veřejně neznámé, nebo naopak natolik známé, že jejich odsouzení mohlo mít propagandistický účín.

Pronásledování a věznění postihovalo především signatáře Charty 77 a okruh undergroundu. Do konfliktu se státními orgány se ale dostala též Jazzová sekce. V roce 1980 byly zakázány připravované 10. pražské jazzové dny a činnost Jazzové sekce byla rozhodnutím ministerstva kultury ukončena. Spolek však o svou

Difamační glosa televizního komentátora Jiřího Vítoše k otištění soukromých fotografií Ludvíka Vaculíka, Květy, 1977, č. 10

Tak si zas jednou Ludvík Vaculík odskočil od „těžké práce dřevaře“ (na snímku dole) kdesi na severu Čech a pustil se opět do politické debaty: tentokrát v reakčním hamburském Weltu.

Mimo jiné se dal slyšet, že prý se situace u nás dostává do pohybu, aby a několik vět dále řekl, že není nutné uvádět masy obyvatelstva do neklidu a pohybu, že nežad o politiků v roce 1968 musíme přičíst jejich nezkušenosti, že na scénu vystupují nové osobnosti — jako profesor Patočka atd.

Vaculík je zkrátka světo známý, přesně vi, co chce slyšet západoněmecký měšťák. Vždyť, kdyby na to přišlo, mohl by sám Vaculík být redaktorem Weltu, Bildu anebo dokonce i v takovém pravověrném listu, jakým je National Zeitung. Protože Ludvík Vaculík dovede pospíhat kohokoliv a cokoliv, to se mu musí uznat. Proč popírat tyhle jeho nesporné kvality?

Někteří filozofové se na svět dívají sub specie aeternitatis — tedy z úhlu věčnosti. Louis Vaculík se na svět dívá trochu z pohledu.

Na horním snímku je se svou spolubojovnicí, majitelkou této nekonvenční latiny. Přirozeně z této svérázné pozorovatelný vidí svět úplně jinak než my, kteří žijeme v každodennosti. Dívme se pak, že západní novináři do slova hltají každé jeho slovo, když vyleze z této inspirační lázně. Jako například tuto sentenci, kterou pro změnu prodal francouzskému plátku Le Quotidien de Paris: „Dnešní univerzitní studenti — rozuměj českoslovenští studenti — mají horší pravopis, než jsem měl já v deseti letech.“

Pozor tedy, studenti československých univerzit! Zapamatujte si, kdo vás to špiní v očích Francouzů. Je to Ludvík Vaculík — v deseti letech záračné dítě, bývalý žurnalista a tak trochu i spisovatel, který to ve svých padesáti letech dotáhl až na prvního československého fotomodela pomografie a zrádce současné.

A ještě poznámku, pane Vaculíku. Pohlaví vlast a přitom se chlubit západoněmeckému novináři, že vás lidé v domě i na ulici nadále uctívá zdraví. Nevěřím. Písece každý, kdo má v sobě špetku národní hrlosti a vlasteneckého citění, musí vámi opovrhovat.

Dr. Jiří Vítoš
televizní komentátor

Kvartální setkání zakázaných spisovatelů, Kyjov 26. 3. 1983

existenci nadále bojoval a ve své činnosti – v podstatě již ilegálně – pokračoval. V roce 1987 byli členové jejího výboru postaveni před soud. Těžké období nastalo v první polovině osmdesátých let i pro rockové skupiny a písničkáře, které orgány státní správy šikanovaly a omezovaly jejich působení.

Neoficiální kulturní scéna zůstávala přes integrační snahy Charty 77 nadále atomizována. Undergroundový okruh sice překonal svou uzavřenost, ale represe, kterým byl vystaven, značně oslabily jeho činnost. Řada členů undergroundového společenství byla stíhána, vězněna nebo byla nucena odejít do exilu. The Plastic People of the Universe neměli žádnou příležitost vystoupit na koncertu, byť neveřejném. V roce 1979 však začal vycházet samizdatový časopis Vokno.

V osmdesátých letech se začala formovat mladší undergroundová generace, v jejímž prostředí vzniklo několik básnických a výtvarných samizdatů. V malostransko-košířském centru (Vít Kremlička, Jáchym a Filip Topolovi, Viktor Karlík a další) se v polovině desetiletí zrodil druhý undergroundový samizdatový časopis Revolver Revue (původně Jednou nohou), kolem něhož se semkly výrazné osobnosti mladé generace (J. H. Krchovský, Petr Placák). S tímto okruhem byly spojeny i hudební skupiny Psí vojáci (vedená Filipem Topolem), Garáž Tonyho Ducháčka a Národní třída Viktora Karlíka a Jáchyma Topola, jež si získaly širší publikum a ovlivnily vzrůstající se alternativní rockovou scénu.

Přelom sedmdesátých a osmdesátých let vnesl oživení do samizdatových aktivit disentu. V této době vzniklo několik nových edic (Popelnice Jiřího Gruntoráda, ostravské Libri prohibiti, specializovaná Hermetická edice, křesťanská

Theologica, Duch a život či Orientace). Zvýšení nákladu bylo umožněno rozmachem kopírovací techniky (využívala ji třeba Pražská imaginace) po polovině osmdesátých let. Od počátku desetiletí vycházela i řada samizdatových časopisů (např. Obsah, Kritický sborník), usilujících o integraci neoficiální kulturní scény a o její sblížení se sympatizanty stojícími mimo disent i o rozšíření kontaktů s exilem.

Kromě toho se rozrůstala také vzdělávací a přednášková činnost, jíž se, ať už v roli referentů, či posluchačů, stále častěji zúčastňovali lidé z takzvané šedé zóny. Zároveň do této sféry přicházeli i vysokoškolští studenti humanitních oborů a jednotlivci, kteří buď studovat nemohli, nebo na oficiální cestu za vzděláním rezignovali. Kořeny takovýchto aktivit sahaly hluboko do sedmdesátých let a vzhledem ke složení jejich účastníků lze často jen obtížně rozlišit, kdy šlo o ryze soukromou a kdy o polooficiální záležitost. Disidentické filozofické semináře pořádali například Julius Tomin, Milan Machovec, Ladislav Hejránek, Radim Palouš a Ivan M. Havel (takzvané „modré pondělky“), v Brně pak do své emigrace v roce 1981 Zdeněk Vašíček. Okruh historiků vyřazených z veřejného života vyvíjel jednak samostatnou činnost, jednak navštěvoval legálně přežívající Historický klub, na jehož přednáškách a exkurzích se scházeli příslušníci disentu i tzv. šedé zóny. Nezávislá historiografie, byť poznamenaná ne vždy dostatečným přístupem k nejnovější vědecké literatuře a pramenům, žila především na stránkách samizdatových Historických studií, jejichž výrobu a distribuci zajišťovali Pavel Seifter a Zdeněk Pouta a kam přispívali nejen perzekvovaní badatelé (Jan Křen, Milan Otáhal, Jaroslav Mezník a další), ale pod pseudonymy také lidé trpění v oficiálních institucích (Josef Hanzal, Karel Kučera i jiní). Sociologové (Miloslav Petrušek, Josef Alan) publikovali své analýzy soudobé společnosti v samizdatovém Sociologickém obzoru.

Příjezd účinkujících
a příznivců
skupiny Psí vojáci
do Veltrus, 1981
(Zbyněk Petráček,
Vít Krůta, Lucie
Kašová-Krůtová,
Saša Vondra
a Filip Topol)

V pražském prostředí se scházeli takzvaní Medvědáři, kteří naplňovali přání Felixe Vodičky, aby v nepříznivých poměrech uchovali kontakt mezi strukturalisticky orientovanými odborníky, jimž bylo umožněno setrvat na vědeckých pracovištích, a mezi jejich perzekvovanými kolegy. Literárněhistorické a literárněteoretické přednášky i diskuse, jichž se pravidelně účastnili Jaroslav Kolár, Miroslav Červenka, Zdeněk Pešat, Milan Jankovič, Miroslav Kačer. Miroslava Drozda, Robert Kalivoda i mnozí další (z mladších Vladimír Macura, Václav Königsmark, Daniela Hodrová, Jiří Holý ad.), tak pomáhaly udržet kontinuitu pražské literárněvědné školy a literárněvědného bádání. Brněňští literární vědci se setkávali na přednáškách Olega Suse, bytové semináře se konaly u Jiřího Trávnicka a Sylvie Bartůškové.

Postupné sblížení disidentských aktivit, takzvané šedé zóny i mladé generace, nezátížené již traumaty let 1968–70, získalo na intenzitě v důsledku politického dění a neklamně předzvěsti výrazných změn v letech 1987–89.

■ Dílčí posuny od počátku osmdesátých let

Ve Svazu českých spisovatelů i ve Svazu československých spisovatelů nedocházelo počátkem osmdesátých let, alespoň z vnějšího pohledu, k žádným výraznějším změnám. Normalizátoři české literatury, ať již spisovatelé, či

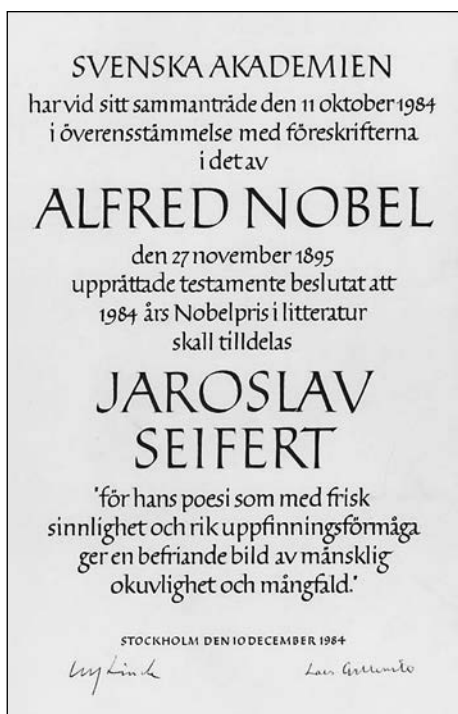
Galerie tzv. pětatřicátníků (stojící Petr Cincibuch, Jaromír Pelc, Josef Šimon, Michal Černík, Jiří Žáček, Josef Peterka a Josef Hanzlík, sedící Karel Sys a Petr Skarlant)

literární vědci, nadále zastávali funkce ředitelů a vedoucích redaktorů beletristických nakladatelství a podíleli se na prosazování politické linie komunistické strany. Na jejich místa ale pomalu začali nastupovat ambiciózní a draví mladší literáti z generace pětatřicátníků, kteří se prosazovali v rámci vnitrosvazových diskusí, ovlivňovali jednání spisovatelské organizace a začali také pronikat do svazové hierarchie. Starší generace se ovšem snažila oficiální literární prostor stále kontrolovat. V roce 1982 tak byl na III. sjezdu Svazu českých spisovatelů místo osmasedmdesátiletého Josefa Rybáka předsedou české spisovatelské organizace zvolen konzervativní komunist Ivan Skála a členové této generace převládali i v redakční radě *Kmene*, vydávaného od roku 1982 jako literární příloha týdeníku *Tvorba*. (Vlastní profil listu však již určovala mladší generace v čele s vedoucím redaktorem Jaroslavem Čejkou a jeho zástupcem Karlem Sýsem). Josef Peterka se pak po sjezdu stal svazovým funkcionářem.

Generační proměnu, respektive rozšíření svazového establishmentu, potvrdila reakce na literárněkritickou práci Jana Lukeše *Prozaická skutečnost* (1982), analyzující mimo jiné tvorbu spisovatelské generace nastupující v sedmdesátých letech. Proti všeobecně přijímané a v oficiálních kruzích oceňované tvorbě Lukeš vyzdvihl individualizovanější poezii autorů debutujících během sedmdesátých let a vedle nich akcentoval též soudobou tvorbu písničkářů, mezi nimi i nonkonformních individualit. Kniha byla svorně „ukřičena“ útoky řady kritiků dřívějšího data narození, ale ideologicky zaštitěné výpady proti Lukešovu dílu publikovali i Josef Peterka a Karel Sýs, kteří ji – oprávněně – pocítovali jako útok na vlastní generaci (→ s. 178, kap. *Myšlení o literatuře*).

Literární kritik
Jan Lukeš při
práci čističe oken
(v popředí
Jiří Zachariáš)

Diplom Nobelovy ceny pro Jaroslava Seiferta, 1984

malizátoři vymámili slib, že se nepřipojí k opozičním petičním akcím a zároveň v něm vzbudili naděje na vydání jeho posledních básnických sbírek i souborného díla v nakladatelství Československý spisovatel. Komunistický režim tak usiloval toto ocenění interpretovat jako poctu soudobé české (socialistické) literatuře.

Nobelovou cenou se však Seifertově poezii cesta k českým a zahraničním čtenářům nezjednodušila. Básník se dalším konfliktům s politickou mocí nevyhnul: v roce 1985 podepsal otevřený dopis, určený Evropskému kulturnímu fóru, o tíživé kulturní situaci v soudobém Československu, zanedlouho však pod silným nátlakem svůj podpis odvolal. Za několik měsíců, 10. ledna 1986, těžce nemocný tvůrce zemřel.

Totalitní režim byl nucen světoznámému básníkovi a morální autoritě českého národa vypravit státní pohřeb, ovšem za dohledu Státní bezpečnosti. Oficiální rozloučení se konalo v Rudolfinu, církevní obřad v bazilice sv. Markéty na pražském Břevnově. S básníkem se přišlo rozloučit množství čtenářů, kteří jeho ostatky vyprovodili také na poslední cestu do Kralup nad Vltavou, kde v souladu s umělcovou vůlí spočinuly. Obřady na Břevnově i jejich závěr v Kralupech vyzněly nejen jako uznání básníkova díla a jeho morální vytrvalosti, nýbrž také jako manifestace nesouhlasu s komunistickým režimem.

V roce 1984 se české literatuře dostalo mezinárodní pocty. Básníku Jaroslavu Seifertovi byla udělena Nobelova cena za literaturu, což bylo v dané chvíli pro nomenklaturu značným překvapením a mělo i svůj politický rozměr. Jaroslav Seifert byl za normalizace tiše trpěnou osobností – odmítal uzavřít kompromis s politickou mocí a jeho podpis nechyběl ani pod Prohlášením Charty 77. Někdejšímu předsedovi české spisovatelské organizace tak mohly zprvu vycházet jen ojedinělé reedice a teprve na samém konci sedmdesátých let, po příslibu, že nebude podporovat jakékoli protirežimní kroky, mohl publikovat původní díla, zpravidla v okleštěné podobě. Na udělení ceny proto státní a spisovatelská reprezentace reagovala zprvu velmi rozpačitě a rezervovaně, postupně se však pokusila cenu i jejího nositele přisvojit. Z nemocného básníka nor-

Seifertův pohřeb se již konal v situaci, kdy se dosavadní direktivní politika Komunistické strany Československa ukazovala jako neudržitelná. Na počátku roku 1985, po zvolení Michaila Gorbačova generálním tajemníkem Komunistické strany Sovětského svazu, došlo v sovětském bloku k rozsáhlým demokratickým posunům. Gorbačovův reformní program, charakterizovaný termíny perestrojka (přestavba) a glasnost (nahlas mluvit o problémech), rozšiřoval a v porovnání s předchozí praxí značně liberalizoval celý kulturní prostor. Část ruské literatury i reformně orientovaná sovětská periodika (Moskovskije novosti, Ogoňok), dostupná též v Československu, přinášela otevřenou kritiku stalinismu i Brežněvovy éry. Došlo také ke zmírnění napětí v mezinárodních vztazích v důsledku sovětsko-amerického jednání na nejvyšší úrovni. To vše vzbudilo naději ve změnu poměrů. Situace v Polsku a Maďarsku, státech, které Gorbačovovy kroky zjevně uvítaly, dávala za pravdu názorům, které možnost politického obratu realisticky spojovaly se změnou v Sovětském svazu, kde se v polovině osmdesátých let uskutečnila ve stranickém i státním vedení generační výměna. Gorbačov a jeho lidé již nebyli, na rozdíl od svých předchůdců, svázáni s érou stalinismu.

Představitelé KSČ změny, které ve druhé polovině osmdesátých let uvedly do pohybu celý východní blok, znejistily, neboť svou pozici spojili s Brežněvovou politikou a jejím pokračováním. Proto se také ve zkorumpované straně nevytvořil reformní proud a politická moc – na rozdíl od situace v Maďarsku

Účastníci posledního rozloučení s Jaroslavem Seifertem před chrámem sv. Markéty v Praze na Břevnově, 1986

a v Polsku – přijímala obrat v Sovětském svazu s rozpaky, distancí a obavami, ne-li s utajovanou nevraživostí, přičemž spoléhala na případný zvrat. Formálně se sice vedení KSČ k politice přestavby přihlásilo, avšak změnu kurzu nechystalo. Dobře tušilo, že každý zřetelnější posun by ohrozil jeho postavení. Přesto v širších vrstvách společnosti začalo zvolna narůstat sebevědomí a po dlouhé odlmce klíčila touha prosazovat občanské zájmy. Do jisté míry souvisela nadějnější atmosféra s generační proměnou, poněvadž mladí lidé nebyli již zatíženi komplexem srpna 1968 a prožitkem dusivých počátků normalizace. Právě příslušníci dospívající generace se angažovali v silícím ekologickém hnutí a projevovali též zřetelný zájem o kulturní dění.

Oficiální spisovatelské organizace se však ani v této situaci nedokázaly vymanit ze strnulosti. Jejich funkcionáři byli těsně spjati s normalizací a uvědomovali si, že za svá místa, publikační možnosti i vysoké honoráře vděčí stávajícímu režimu. Mladší autoři, pokud se ve svazové hierarchii prosadili, pak nehodlali přijít o pracně získané pozice a spoléhali na to, že odcházející generaci v blízké době nahradí. Proto se obávali riskovat jakýkoli odvážnější krok. Výraznější podněty tudíž přicházely z jiných uměleckých sfér méně zasažených normalizačními čistkami a více otevřených mladým tvůrcům, respektive z autonomních oblastí kriticky naladěných proti establishmentu.

Silný vliv na celkovou kulturní atmosféru a zvláště mládež měli nesporně písničkáři (zejména Jaroslav Hutka, Vlastimil Třešňák, Vladimír Merta či Jaromír Nohavica), kteří byli od sedmdesátých let víceméně tolerováni na letních folkových festivalech a jimž začaly vycházet i gramofonové desky. Značnou popularitu zaznamenala představení menších a autorských divadelních scén (pražské Divadlo Na Zábradlí, Studio Ypsilon, Divadlo Jára Cimrmana, brněnské Divadlo na provázku, Hadivadlo, ústecké Činoherní studio), v jejichž dramaturgii se objevovaly i opomíjené texty české a světové dramatiky. Výtvarní umělci v podstatě rezignovali na monopol výběrového Svazu československých výtvarných umělců a začali usilovat o vytvoření dalšího profesního společenství, které by podporovalo jejich výstavní aktivity. Nezávisle na oficiálních institucích začaly vznikat menší tvůrčí skupiny (průlomem bylo sdružení Tvrdohlavých, jež otevřelo cestu dalším uměleckým iniciativám, například setkání 12/15 Pozdě ale přece).

■ Integrační tendence v kulturním prostoru

Dynamickému dění v sovětském bloku i v mezinárodní politice odolávala KSČ pouze s vypětím sil, trhlinám ve svém nejvyšším vedení se však neubránila. Pražská návštěva Michaila Gorbačova, nadšeně vítaného Pražany, spojujícími s jeho jménem naději v liberalizaci režimu, nepřinesla bezprostřední posun. Gorbačov ani v náznaku nezmínil možné přehodnocení událostí srpna 1968, nicméně přesto bylo patrné, že sovětská politika ponechává československému

vývoji volný průběh. Už během roku 1987 se začaly veřejně ventilovat rozdílné názory mezi předsedou federální vlády Lubomírem Štrougaem, pokládaným za představitele takzvaného pragmatického křídla, a nesmlouvavým zastánce dogmatické linie Vasilem Bilakem. Odažitý vztah k sovětské politice se projevil i při návštěvě československé delegace v Sovětském svazu u příležitosti sedmdesátého výročí Říjnové revoluce a při volbě nového generálního tajemníka ÚV KSČ. Stárnoucího Gustáva Husáka vystřídal na podzim 1987 Miloš Jakeš, aparátník svázaný se stranickými čistkami počátku sedmdesátých let a nepřístupný myšlenec ideologického uvolnění. Husákovi zůstala funkce prezidenta republiky, již zastával od května 1975. I tyto dílčí posuny však veřejnost po letech vnímala citlivě a vytušila nejistotu vládnoucích špiček.

Část mladé generace se však na počínání establishmentu neohlížela a naději na změnu nevyvozovala ze čtení mezi řádky Rudého práva a z domnělých či skutečných názorových rozdílů v předsednictvu ÚV KSČ. Také část undergroundových společenství začala pocíťovat svou uzavřenost jako omezující, takže jejich mladší příslušníci směřovali k otevření podzemí a k jeho sblížení s dalšími alternativními uměleckými aktivitami i s kulturní scénou disentu.

Perestrojka zbavovala nomenklaturu opory a zabraňovala jí v přímých represáliích. Úměrně tomu také osvobozovala občany od existenčního strachu a vytvářela podmínky pro odvážnější a nonkonformnější vystoupení. V druhé polovině osmdesátých let se tak zřetelně rozvinuly studentské aktivity. Značný díl studentů se totiž nespokojoval s nudou normalizovaného marxismu, postupujícího výuku humanitních oborů na vysokých školách, a hledal cestu k umlčovaným či k osobnostem působícím na okraji dění. V oblasti literatury jim vyšel vstříc například literární teoretik, kritik, básník a překladatel Miroslav Červenka, který stál v roce 1988 u zrodu kurzu literárněvědné a jazykovědné bohemistiky, začleněné do koncepce humanitně zaměřené neoficiální večerní univerzity. Projekt byl pojat jako kurz seminářů a přednášek, konaný nejen v bytech, ale i veřejnějších prostorách, např. v modlitebně evangelické církve v pražské ulici Na Topolce, v jehož rámci studenti skládali zkoušky a následně měli obdržet certifikát prostřednictvím některé ze západních univerzit. V rámci kurzu přednášeli vedle Miroslava Červenky například Alexandr Stich, Jiří Brabec i další. Ke konzultantům patřili i lidé působící v oficiálních strukturách, Věra Menclová, Jaroslava Janáčková či Jiří Holý.

Polooficiální přednášky se konaly i pod hlavičkou školních či obvodních organizací SSM nebo jiných legálních institucí a spolků. Na Akademii múzických umění vznikl studentský časopis *Kavárna A. F. F. A.*, řízený Martinem Mejstříkem a vydávaný pro interní potřebu školy, který se brzy změnil v platformu studentů pražských humanitních fakult. Okruh tohoto časopisu inicioval v roce 1988 založení *Studentského tiskového a informačního střediska*. Studenti byli nepochybně vrstvou, která nejvíce usilovala o integraci paralelních a alternativních společenských i kulturních aktivit.

LIDOVÉ NOVINY

BŘEZEN 1988

ČÍSLO 3

Hledáme cesty k registraci

Federální úřad pro tisk a informace odpověděl na náš druhý dopis, který jsme na jeho adresu odeslali 12.2. s druhým číslem LN. V dopise z 15.2. PŮTI píše: "Osobní jednání v této záležitosti uskutečněné mezi Vámi a PhDr. L. Hejdánkem s námi na Úřadu dne 28. ledna 1988 přineslo objasnění některých problémů souvisejících s realizací zmíněného vydavatelského záměru. Po projednání základních otázek /formální a materiální podmínky registrace novin, ideově politický program novin, technické zajištění vydávání novin a jejich náklad a periodicitu/ bylo na závěr konstatováno, že primární otázkou, kterou je třeba nejprve vyřešit, je získání právní kvalifikace pro vydávání periodického tisku, tedy že jde o pře-

kážku v rovině tzv. společného práva. Podle dosud platných tiskově-právních předpisů /§ 4 zák. č.81/1966 Sb./ mohou totiž vydávat periodický tisk pouze právnické osoby, tj. organizace s právní subjektivitou, nikoliv fyzické osoby nebo skupiny občanů bez náležité legalizace. Platný právní řád ČSSR zatím neskytá právní prostor ani pro výjimečně prominutí povinnosti být jako vydavatel periodického tisku oficiální právnickou osobou, tj. být např. dobrovolnou organizací ve smyslu společného práva /zák. č. 68/1951 Sb./ Zároveň je třeba připomenout, že vydávání měsíčníku LN bez řádné registrace lze právně kvalifikovat jako činnost, která nemá oporu v dosud platných právních předpisech." Podepsán

NEOMŮŽETE PRÁCE BYT Z KRÉMENĚ,
KDYŽ CHCETE DĚLAT PRŮBĚNOU FO-
LITIKU . . .

Feditel III. odboru JUDr. Jaroslav Malý.

Tento dopis se stal předmětem jednání redakce a redakční rady LN. Zevrubně byly zváženy možnosti dalšího postupu s cílem řádné registrace Lidových novin v intencích politických úvah o podpoře občanských iniciativ, vyjadřujících pluralismus zájmů v naší společnosti. Jme toho názoru, že i u nás lze vedle tradičních institucí vytvářet a zakládat různé neformální spolky, sdružení, kluby nebo fondy, o čemž hovoříme na radu Federálního úřadu pro tisk a informace jednat se zástupci Národní fronty.

Věříme, že nás v tomto úsilí podpoří naši čtenáři a příznivci, jejichž podnětné návrhy rádi zaznameneáme v dalších číslech. LN

Zpráva redaktorů o snaze oficiálně registrovat Lidové noviny

Významný posun při postupném propojování disidentských aktivit s částí umělců, vědců a intelektuálů v tzv. šedé zóně znamenalo vydání prvního čísla samizdatového měsíčníku *Lidové noviny* v lednu 1988, suplujícího svobodnou politickou a kulturní publicistiku. Mezi jeho přispěvateli byli nejen lidé z disentu a exilu, ale také (většinou pod pseudonymy) autoři, zaměstnaní ve státních institucích či v redakcích oficiálních nakladatelství a časopisů. Až do 17. listopadu 1989 tak existovala platforma, na níž se názorově setkávali oponenti přežívajícího režimu, který se pokoušel v závěru své existence vydávání Lidových novin zamezit (například zatčením redaktorů Jiřího Rumla a Rudolfa Zemana). Především dokumentární a informační úlohu měl ve stejné době vznikající *Originální Videojournal*. Obě média vytvořila poměrně širokou a zvláště v Praze relativně známou informační bázi, která se stala předpokladem pro další politické aktivity opozice. Ta od roku 1987 stupňovala svou činnost – vedle Charty 77 nyní vznikala řada občanských iniciativ, z nichž nejvýznamnější byly *Demokratická iniciativa*, *České děti*, *Nezávislé mírové sdružení* a *Hnutí za občanskou svobodu*.

Prolínání disidentských, alternativních i oficiálních struktur a vliv sovětské perestrojky proměnily atmosféru v české kultuře. Veřejnost projevovala velký zájem o překlady ze sovětské literatury, přinášející zásadní kritiku stalinismu (Ajmatovovo Popraviště a Rybakovy Děti Arbatu). Před zaplněnými kinosály

byl promítán gruzínský film Pokání (rež. Tengiz Abuladze), působivý symbolický obraz stalinské éry, končící vykopáním a svržením diktátorovy mrtvoly do propasti dějin. Pozornost si získaly i dokumentární sovětské snímky o osudu mladých veteránů právě probíhající afghánské války, z níž Sovětský svaz usilovně hledal východisko.

Z původních českých filmů byla senzací Pražská pětka, kde režisér Tomáš Vorel představil pět alternativních uměleckých skupin, z nichž největšího ohlasu dosáhlo divadlo Sklep, opírající se o výkony Milana Šteindlera, Davida Vávry a Tomáše Hanáka. Mladí redaktori Československého rozhlasu se odvážili ve svých pořadech odvysílat povídku Vajíčko emigranta Ludvíka Aškenazyho i písničky chartisty a exulanta Jaroslava Hutky. Časopis Scéna, věnovaný dramatickému umění, běžně publikoval ostré kritické stati a recenze, ale i seriál Ondřeje Konráda o vývoji českého big beatu, vyznívající jako adorace šedesátých let.

Na všechny změny musely reagovat i strnulé spisovatelské organizace, které začaly vycházet vstříc i donedávna nepohodlným a umlčovaným umělcům. Vedle rozšiřujících se publikačních možností získali někteří vyřazení tvůrci příležitost stát se členy Svazu českých spisovatelů (Bohumil Hrabal, Jiří Šotola, Oldřich Daněk, Václav Lacina, Miroslav Holub, Ludvík Kundera, Adolf Branald, Ivan Kříž, Miroslav Horníček, Jana Štroblová, Jaroslav Foglar). Rozšiřování literárního prostoru si však vedení Svazu hodlalo udržet pod kontrolou. Jednání o demokratizaci svazového života a integraci neoficiálně tvořících spisovatelů probíhala v roce 1988, ovšem pod dohledem aparátu Ústředního výboru KSČ.

Stranické vedení ztrácelo v důsledku dynamického mezinárodního i vnitropolitického dění někdejší rozhodnost i akceschopnost. Názorový střet mezi Vasilem Biřákem a Lubomírem Štrougalem skončil v roce 1988 odvoláním obou mužů z funkcí. Na postu federálního premiéra vystřídal Štrougala pragmatik Ladislav Adamec, na místě stranického šéfidologa nahradil Biřáka Jan Fojtík, více znalý kulturní a intelektuální sféry, nicméně tvrdý normalizátor a konzervatívec. Poměr sil mezi pragmatiky a zastánci dogmatické linie, těsně spjatými s normalizační érou a obávajícími se každé zřetelnější změny, zůstal zachován.

V literárních kruzích došlo k dalšímu nástupu tzv. generace pětatichtníků, kteří naplno ovládli svazové orgány. Novým předsedou Svazu českých spisovatelů byl v témže roce zvolen básník Michal Černík, což znamenalo jisté uvolnění. Začalo se uvažovat o mírném a postupném rozšiřování literárního prostoru. V roce následujícím se jeho vedoucím tajemníkem stal Josef Peterka. Významnou podporou ve snažení generace bylo i to, že Jaroslav Čejka na jaře 1989 přešel z funkce šéfredaktora Tvorby na významnou funkci vedoucího odboru kultury a stal se zástupcem vedoucího oddělení ÚV KSČ a jako zastávce

umírněné perestrojky tak mohl ovlivňovat složení orgánů uměleckých svazů. Na konci února 1989 se svých funkcí vzdali předseda Svazu československých spisovatelů Jan Kozák, Ivan Skála i další. (Do čela federálního Svazu se dostal generačně starší slovenský básník Miroslav Válek, kolísající mezi vstřícností vůči novým směrům a stranickou loajalitou.)

Všechny tyto posuny již probíhaly pod tlakem dění, dokládajícího vzrůst síly opozičních nálad proti komunistickému režimu. V roce 1988 překvapila komunistickou moc demonstrace, uskutečněná u příležitosti dvacátého výročí událostí 21. srpna. Další protestní akce a manifestace následovaly hned 28. října. V prosinci, kdy s předními disidenty během oficiální návštěvy Československa posnídal francouzský prezident François Mitterand a kdy se vzápětí uskutečnila první povolená opoziční manifestace na pražském Škroupově náměstí, se mohlo zdát, že režim ve svém tlaku polevuje. Šlo ale jen o pouhé zdání. Takzvaný Palachův týden v lednu 1989, kdy se na Václavském náměstí scházely davy lidí, aby uctily výročí sebeupálení vysokoškolského studenta, doložil opak. Bezpečnostní složky shromážděné skupiny rozehnaly a krutě zbilily. Hned první den byl zatčen Václav Havel a poté několik známých i méně známých disidentů. Proti policejním zásahům a Havlovi uvěznění se zdvihla vlna odporu řadových občanů i významných osobností veřejného života. Protestní list předsedovi vlády Ladislavu Adamcovi zaslal kardinál František Tomášek. Obdobnou cestou vyjádřila nesouhlas s postupem režimu nezávislá *Iniciativa kulturních pracovníků*, kterou podepsalo několik tisíc občanů, a paralelně též iniciativa vědeckých pracovníků.

Do činnosti Svazu českých spisovatelů se vzrušená společenská atmosféra promítla na plenární členské schůzi, konané 14. a 15. března 1989, na níž vystoupila Jana Štroblová s ostrou kritikou kulturní politiky KSČ a s názorem, že směřování spisovatelského svazu nemá s demokratizací veřejného života nic společného. Její stanovisko v diskusi podpořili též další spisovatelé. Výsledkem shromáždění bylo prohlášení předsedy Svazu Michala Černíka, který upozornil na neúplnost pohledu na nejnovější literární dějiny a vyzval k novému, celistvému zhodnocení vývoje české poválečné literatury, a to i ve vztahu k literatuře a kultuře dvacátých a třicátých let. Požadoval též revizi seznamů prohibiční literatury a její navrácení do fondů veřejných knihoven i rozšíření edičních plánů nakladatelství o jména v uplynulém dvacetiletí tabuizovaná. Ještě na podzim 1989 tak vyšel například výbor Ivana Wernische Včerejší den, mluvilo se o novém vydání Škvoreckého Zbabělců a Kunderova Žertu.

Černíkův projev oficiálně inicioval pokus o integraci všech tří proudů české literatury – oficiálně vydávané, exilové a (byť o poznání rezervovaněji) literatury vnitřního exilu, jak nazval tvorbu spisovatelů odkázaných na samizdat. Svazoví funkcionáři usilovali o dialog především s umělci žijícími v emigraci. V květnu se zástupci spisovatelské organizace Petr Prouza a Ondřej Neff setkali

na své cestě po Německé spolkové republice s Jiřím Grušou, Petrem Králem, Antonínem Brouskem a Jaroslavem Hutkou, s nimiž hovořili o možnosti sbližování uměle roztržštěné soudobé české tvorby, aby dospěli k smírnému závěru: „Jsme pro budování mostu, ale za přechod se nesmí platit uřezáním nosu nebo uší“ (Kmen 1989, č. 21).

Dne 1. srpna 1989 se v Praze konala první schůze obnoveného československého *PEN klubu*, jehož předsedou se stal Jiří Mucha a místopředsedou Josef Nesvadba. Členství bylo otevřeno každému českému literátovi, ať již publikoval oficiálně, nebo v samizdatu, psal pro omezený okruh čtenářů, nebo žil v emigraci. Vyžadovalo se po něm jediné – akceptovat organizační zásady české pobočky PEN klubu. PEN, respektovaný Svazem československých i Svazem českých spisovatelů, byl ve vyostřující se politické situaci chápán jako jejich protiváha.

Na počátku října jednali zástupci federální spisovatelské organizace s představiteli emigrace o soudobé české literatuře a možnostech sbližování všech třech proudů na konferenci nazvané *Dialog, nebo konfrontace*. Akci, které se za federální Svaz zúčastnili Ladislav Ballek, Vladimír Kolár, Petr Prouza a Milan Šútovec, zaštitilo křesťanské exilové sdružení *Opus bonum*. Postoje zástupců jednotlivých proudů, zvláště spisovatelů ve vlasti vyřazených z veřejného života na jedné straně a oficiálně publikujících literátů na straně druhé, však byly neslučitelné.

Impulzy, jimiž se oficiální spisovatelské organizace snažily docílit demokratizace literárního života, byly opožděnou reakcí na pohyb v kulturní sféře. Odehrávaly se souběžně s vlnou občanských protestů namířených proti praxi totalitního státu.

V červnu 1989 zveřejnila opozice po propuštění Václava Havla z vězení petici *Několik vět*, shrnující řadu již dříve formulovaných požadavků, avšak poprvé postulující odstoupení politické reprezentace, odpovědné za neutěšený stav státu i společnosti. K prohlášení se do podzimu připojilo na 40 000 občanů včetně mnoha umělců. Demonstrace se konaly i u příležitosti výročí 21. srpna a 28. října. Mezitím byla Praha svědkem exodu tisíců východoněmeckých občanů, kteří si vynutili přechod přes československé (nejprve ovšem maďarské) území a směřovali do Německé spolkové republiky. V Polsku i v Maďarsku se ujaly moci v podstatě nekomunistické vlády, počátkem listopadu padla Berlínská zeď, symbol rozdělené Evropy, a bylo zřejmé, že Německo spěje k opětovnému sjednocení. Pro české katolíky představovalo mocnou vzpruhu svatořečení Anežky Přemyslovny 12. listopadu 1989. Očekávalo se, že velkou zkoušku podstoupí vládní moc až 10. prosince, v Den lidských práv, na který opozice připravovala protesty. Dějinný zlom však nastal o tři týdny dříve.

V pátek 17. listopadu přerostla oficiálně povolená studentská manifestace, uspořádaná u příležitosti padesátého výročí uzavření českých vysokých škol nacistickými okupanty, v protest proti režimu. Studenti, podpoření několika

tisíci dalších občanů, se z pražského Albertova vydali na Vyšehrad, kde u hrobu K. H. Máchy skončila povolená část akce. Odtud se pak vydali na Václavské náměstí, na Národní třídě je však zastavily policejní jednotky. Brutální zásah bezpečnostních oddílů vyvolal odpor většiny občanů. Po hektickém týdnu protestů odstoupilo 24. listopadu Jakešovo vedení KSČ a v pondělí 27. listopadu se uskutečnila v celém Československu generální stávka. Zástupci *Občanského fóra*, nově ustavené platformy opozičních směrů, začali jednat s předsedou vlády Ladislavem Adamcem.

Spisovatelské organizace spjaté s érou normalizace nedokázaly zaujmout k překotnému dění zřetelné stanovisko. Výbor Svazu českých spisovatelů přijal sice 22. listopadu prohlášení, v němž policejní zásah proti studentům odsoudil a politiky volal k odpovědnosti, zároveň však odmítl demonstrace a protestní akce jako ultimativní kampaně. Lavírování spisovatelského svazu vyvolalo posměšky veřejnosti (studenti lepili na sídlo Svazu plakáty s nápisem Spisovatelé nám píší: Ještě spíme na Dobříši!) a odpor většiny literátů, jak ukázalo jiné, tentokrát zcela jasné prohlášení (*Prohlášení spisovatelů*, Kmen 1989, č. 48). Protest proti stanovisku výboru Svazu českých spisovatelů podepsalo původně třiatřicet osob a brzy se připojovaly další. Už 19. listopadu se v bytě Karla Šiktance sešlo mimořádné zasedání PEN klubu, jež vydalo petici podporující demokratické změny. Přihlásili se k ní i literáti stojící mimo PEN klub; vzápětí bylo založeno spisovatelské Občanské fórum.

V úterý 28. listopadu rezignovalo předsednictvo Svazu českých spisovatelů, dosavadní členové předsednictva však nadále zůstali členy svazového výboru. To jen dokládalo setrvačnost normalizačního uvažování, které se bránilo zásadním změnám.

Spisovatelé přicházející z disentu, exilu i tzv. šedé zóny proto pocítovali potřebu urychleně vytvořit zcela novou organizaci, která by navázala na poválečný Syndikát. Po několikadenních přípravách proto byla 3. prosince 1989

Satirické dvojverší
na budově svazu spisovatelů
na Národní třídě v Praze
ve dnech listopadové
revoluce

za předsednictví Ivana Klímy, Alexandry Berkové, Vladimíra Macury, Pavla Janouška a dalších v pražském Realistickém divadle založena Obec spisovatelů, chápána především jako organizace stavovského typu, jejímž členem se může stát každý spisovatel bez ohledu na politické smýšlení. Jejím předsedou byl zvolen Václav Havel. Tajným hlasováním pak byla zvolena jeho první rada ve složení Alexandra Berková, Zbyněk Hejda, Milan Jungmann, Petr Kovařík, Eda Kriseová, Petr Placák, Josef Šimon, Jana Štroblová, Michael Třeštík, Milan Uhde a Jaroslav Veis.

Na četné veřejné výzvy, aby se za této situace zdiskreditovaný normalizační Svaz českých spisovatelů sám rozpustil, reagovali jeho členové tím, že se pokusili tuto organizaci zachránit, neboť měli obavy, že Obec ovládaná nečleny Svazu je vůči nim nepřátelská. Dne 5. prosince proto uspořádali na Dobříšši mimořádný sjezd SČS, na který jako hosty pozvali i zástupce Obce spisovatelů, PEN klubu a Občanského fóra; jeho jednání se však neslo v sebezáchovném

Ustavující schůze Obce spisovatelů 3. 12. 1989, Ivan Kříž, Ivan Klíma, Pavel Janoušek, Alexandra Berková, Vladimír Macura

duchu. Usnesení sjezdu konstatovalo potřebu Svaz zatím zachovat, ovšem pod novými stanovami a novým jménem *Sdružení českých spisovatelů*. Do jeho čela byla postavena pracovní komise vedená prozaikem Václavem Duškem a výkonným tajemníkem Petrem Prouzou, která dostala za úkol začít jednat o vzniku zcela nové organizace, na jejímž zrodu by se Sdružení podílelo paritně s Obcí spisovatelů. (Se zástupci slovenského Svazu, který se v téže době vrátil k historickému názvu Spolok, pak Sdružení začalo jednat o založení Syndikátu českých a slovenských spisovatelů.) Požadavek, aby Obec se Sdružením jednala a pomohla tak jejím protagonistům udržet si vydané pozice v literárním životě, však v dobovém kontextu již vyzníval směšně.

Již na sklonku roku 1989 se tak jednotlivé spolky začaly dohadovat o rozdělení majetku. Ačkoli na mimořádném sjezdu Svaz českých spisovatelů nezakolapadl, jeho dny byly sečteny a nástupnické Sdružení se v průběhu následujícího roku rozpadlo. Normalizační spisovatelská organizace se zhroutila po pádu režimu, který ji zřídil. Doba, jež přicházela, osvobodila sice spisovatele z tlaků politické moci, současně však zásadním způsobem změnila jejich postavení ve společnosti, a zároveň i vztah českého prostředí k literatuře a umělecké tvorbě.

Konec roku 1989 však znamenal velké změny i pro knižní trh. Velmi rychle byl vydán například knižní rozhovor Karla Hviždaly s Václavem Havlem *Dálkový výslech* nebo *Havlova Asanace*, ovšem zásahy do edičních plánů s sebou nesly i stornování některých již připravených knih k vydání. V některých případech to bylo dáno podílem autora na normalizačním literárním životě (kniha esejů o literatuře, kterou její autor Karel Sýs nazval *Velbloud a Marie s jehňátkem*), jindy „neaktuálností“ tématu (soubor studií pracovníků Ústavu pro českou a světovou literaturu o Karlu Čapkovi). Mnohé z knih, které byly naplánované na rok 1990, vyšly s časovým odstupem, anebo je autoři přepracovali a vydali pod jiným názvem. V těchto ohlášených a později nevydaných svazcích se objevili nejen debutanti (František Vršecký, Draga Zlatníková, Zdeněk Jirků), ale také například kniha Jaroslava Matějky *Petr apoštol*, která volně navazovala na autorovy předchozí romány, ilustrující komunistický výklad historie.